

Kur'an'da İlim ve Bilgi Ahlâkı

Doç. Dr. Bayram Kanarya*

Giriş

Batı'da rasyonalizmin hegemonyasında şekillenen Aydınlanma döneminden sonra bilgi, daha çok deneysel, gözlemsel, rasyonel ve ölçülebilir bir kriteri esas almıştır. Bu dönemden sonra hâkim paradigma olarak ortaya çıkan pozitivist bilim anlayışı, maddi olanın dışındaki din, sanat, edebiyat hatta ahlâk gibi alanları bilimin dışında kabul etmiş duygusal, çokkusal ve anlamsız bulmuştur.

Bireysel, toplumsal, evrensel, sanatsal, kültürel gelişmelerin temeli, tarihte olduğu gibi günümüzde de bilgiye, bu bilginin uzmanları tarafından analiz edilip sentezlenmesine, bilgiyi kuracak kurumsal aklın inşa edilmesine, bilginin öğretileceği ve üretileceği mekânların bulunmasına bağlıdır. Bu anlamda ilim, değiştiren ve dönüştüren bir karakter içermektedir. Bilginin tesir ettiği alanın sadece maddi planda kalması, madde ötesine ve anlamına odaklanmaması ve metafiziksel boyutun ıskalanması, bazı handikapları da beraberinde getirme potansiyeli taşır. Sadece maddeyi keşif üzerine yoğunlaşan bilgi, bütünlüklü bir Allah, âlem ve insan tasavvuru sunamayacağı gibi insanlığın kadim sorunlarına da tatmin edici cevaplar veremeyecektir. Madde üzerinden epistemoloji üretip manayı önemsememek, madde adına manayı inkâr etmek ve maddesel bilgiyi ideoloji ile karışık bir dünya görüşü haline getirmek hem indirgemeci bir yaklaşım olacak hem de epistemik çeşitliliğin önünde engel olacaktır.

Bilme ilişkisinin kendisini etkin bir şekilde gösterdiği saha olgular alanıdır.¹ Kur'an-ı Kerim'de ise olgular ile eşyanın içyüzü ve hakikatini içeren ve daha geniş bir anlam ifade eden ilim kavramı kullanılmış ve Kitab'ın vurguladığı ana unsurlardan biri olmuştur. Bu nedenle Kur'an'da ilme delâlet eden ayetleri tespit etmek ve günümüze kadar oluşan müktesebatı ve hali hazırdaki koşulları dikkate alarak yeniden anlama çabasına girişmek önem arz etmektedir.

* Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Alpaslan Açıkgöç, *Bilgi Felsefesi*, İnsan Yayınları, 2011, s. 93.

Allah insana yaratılış amacını hatırlatan, kabiliyetlerini doğru kullanmasını tavsiye eden, hüsrana uğramamak için zaaf ve hevaya tabi olmamayı salık veren, tekvînî ayetler üzerinde tefekkür edilmesini emreden Kur'ân-ı Kerîm'i inzal ederek bir lütufta bulunmuştur. Bu nedenle türlü türlü hata, noksan ve acizlikle müptela olan insanın, Kur'an merkezli bir bilinci geliştirmesi gerekmektedir. Hâkim bilimsel havanın seyrine kapılıp vahyi mehcûr bırakmak, onu anlamaya çalışmamak, aktüaliteyle bağını kurmamak kabul edilebilir bir durum değildir.

Esasında İslâm'ın ilme ve âlime biçtiği kıymet, izahtan varestedir. Kur'an'da ilim olgusuna, ya kelimenin kökünden türeyen ifadeler ile doğrudan ya da önemi ve gerekliliğine dikkat çeken farklı kelimelerle dolaylı olarak birçok ayette temas edilmiştir. Bu çalışmada Kur'ân-ı Kerîm çerçevesinde ilme verilen önem, ilim ile ilgili kelime ve kavramlar, ilmin akıl ve âlem ile ilişkisi, ilim türleri ve bilgi ahlâkı ele alınmıştır. Bir başka ifadeyle ilim, belli ayetler çerçevesinde Kur'an'ın bütünlüğünden hareketle ve betimlemeli bir yöntem takip edilerek incelenmiş böylelikle bu konuda genel bir bakışın ortaya konulması hedeflenmiştir. Dolayısıyla ilim kavramının tafsilatlı semantik ve etimolojisi, Kur'an'daki ilme yönelik vurguların günümüz bilimsel anlayışıyla ne derece uyumluluk arz ettiği, bilimsel tefsirin mahiyeti veya gerekli olup olmadığı gibi konular üzerinde hususiyetle durulmuş, yeri geldiğinde bunlara değinilmekle iktifa edilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Kavramların tarif edilmesi ve anlaşılmasındaki yöntemlerden birisi, onları zıtları üzerinden tanımlamaktır. Bazı filologlar da bu yöntemi tercih etmiş ve ilim kavramının tanımını, zıddı üzerinden ifade etmişlerdir. Bu çerçevede ilim, cehlin karşıtıdır.² İlim kelimesi lügatte “bilmek, hissetmek, tefakküh etmek, bir işi sağlam yapmak, haber vermek”; aynı kökten türeyen عِلْمٌ “gidilecek hedefin bulunabilmesi için yola dikilen şey, ordunun sancağı”³; ma'lum ise “kişinin ilminin idrak ettiği şey”⁴ anlamına gelmektedir.⁵

İslâm düşünürleri ilmî farklı anlamlarda da kullanmışlardır. Bunlardan birincisi ilmin bir hal ve idrak olduğu yani sabit olmayıp değişken bir vasma sahip olduğudur. İkincisi ilim ma'lum anlamındadır ki bu durumda “bilinen/bilgi” manasına gelir. Üçüncüsü ise ilmin bir meleke olup uzun gayretler sonunda insanın kendine mal ettiği ilkeler ve kanunlar bütünlüğüdür.⁶

² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Darü'l-Maarif, Kahire, tsz., 4, 3083.

³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, 3/221-222; Muhammed b. Hasan b. Dureyd, *Cemheretü'l-Lüga*, thk. Remzi Münir, Darü'l-İlm, Beyrut, 1987, 948; Mahmud b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belağa*, thk. Muhammed Bâsil, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, 676; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4, 3083.

⁴ Muhammed b. Hasan b. Dureyd, *Cemheretü'l-Lüga*, 948.

⁵ Kur'an'da ilim ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ziyad al-Rawashdeh, *Kur'an'da İlim Kavramı Semantik Analiz*, Ravza Yayınları, İstanbul, 2018.

⁶ Hüseyin Atay, “Bazı İslâm Filozof ve Düşünürlerine Göre İlimlerin Sayımı ve Tasnifi”, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi [Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi]*, 1980, sayı: 4, 2-3

Râğıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) ilmi “bir şeyin hakikatini idrak etmek” şeklinde tarif ettikten sonra; ilmin bir şeyin zâtını idrak etmek ve mevcuttan hareketle bir şeyin varlığına hükmetmek olmak üzere iki kısma ayrıldığı ifade etmiştir.⁷ Bilinmekle kemâle erişen nazarî ilim (âlemdeki mevcudatın bilgisi) ve ancak amel etmek ile elde edilen ilim (ibadetlere taalluk eden ilim); akfî ilim ve sem’î ilim gibi daha başka tasnifler de yapılmıştır.⁸

Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413) ilmin “vakıya mutabık ve bağlayıcı inanç; bir şeyi mahiyeti ile idrak etmek; külliyât ve cüzüyyâtın kendisi ile idrak edildiği derinlikli bir sıfat; kişinin eşyanın manasına ulaşması” şeklinde farklı tariflerini nakletmiş daha sonra ilmi kendi içerisinde bir tasnife tabi tutmuştur.⁹ Buna göre ilim, temelde kadîm ve hâdis/muhdes ilim olmak üzere ikiye ayrılır. Hâdis ilim de herhangi bir öncüle ihtiyaç duyulmaksızın bilinen *bedhî ilim* (küllün cüzden daha büyük olması); herhangi bir mukaddimeye ihtiyaç duyulmadan hâsıl olan *zarurî ilim* (havâss-ı hamse ile elde edilen ilim) ve bir öncüle ihtiyaç duyulan *istidlâlî ilim* (yaratıcının varlığını ispat) olmak üzere üçe ayrılır.¹⁰

İlim ile birlikte izah edilmesi gereken kelimelerden birisi de ‘zann’dır. Aksi de muhtemel inanç şeklinde tanımlanabilecek¹¹ zannın ilim ile eş anlamlı olan birçok manası bulunmakla birlikte çoğunlukla makbul addedilmemiştir.¹² Nitekim bir ayette zannın hakikati ifade etmediği vurgulanmıştır:

“Onların bu konuda bir ilimleri yoktur. Onlar sadece zanna uyuyorlar. Zann ise asla hakiki bilginin yerini tutamaz.”¹³

Beğavî (ö. 516/1122), bu ayette geçen “hak” ifadesinin ilim anlamında olduğunu ve zannın ilmin yerine ikame edilemeyeceğini belirtmiştir.¹⁴ Öte taraftan zann, yakînî bilgi içermeyen, kuşku ve vehim ile karışık bir anlama da sahiptir. Örneğin, mezkûr ayetin öncesinde müşriklerin meleklere dişil adlar taktıklarından bahsedilmektedir.¹⁵ Râzî (ö. 606/1210) onların meleklere dişil varlıklar olarak isimlendirmelerinin vaz’î olmadığını ve bilinçli olarak meleklere için “benât/kızlar” lafzını kullandıklarını ifade etmiştir. Devamında zannın örfî ve maslahat gerektiren işlerde kullanılabilmesini ama yakînî bilgi gerektiren itikadî konularda ise kullanılmayacağını belirtmiştir. Zira ona göre zann, ilim gibi bağlayıcı olamaz.¹⁶ Binaenaleyh müminlerin zannî bilgi yerine yakînî bilgiyi, şüphe yerine hakikati talep etmeleri ve bu bilinç doğrultusunda bir perspektif geliştirmeleri gerekmektedir.

⁷ Râğıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elîfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvan Adnan Davudi, Darü'l-Kalem, Dımaşk, 2009, 580.

⁸ Râğıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elîfâzi'l-Kur'an*, 580.

⁹ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Mu'cemü't-Ta'rîfât*, thk. Muhammed Siddik el-Minşavî, Darü'l-Fedîleh, Kahire, tsz., 130.

¹⁰ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Mu'cemü't-Ta'rîfât*, 131.

¹¹ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Mu'cemü't-Ta'rîfât*, 122.

¹² Râğıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elîfâzi'l-Kur'an*, 540.

¹³ Yûnus, 10/36; Necm, 53/28.

¹⁴ Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesud el-Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzil fi Tefsîri'l-Kur'an*, thk. Abdurrezzak el-Mehdi, Darü İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1420, 4/310.

¹⁵ Necm, 53/27.

¹⁶ Fahrüddîn er-Râzî, *Tefsîrü'l-Fahri'r-Râzî*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1981, 28/259-260.

1.Kur'an'da İlimin Önemi

Kur'an'ın ve mübeyyini olan Hz. Peygamber'in (sav) ilmin önem ve değerine yönelik teşvikleri sayesinde Müslümanlar, bilgi esaslı bir toplum modeli inşa faaliyetine girişmişlerdir. Sonrasında mescitler, Beytü'l-Hikme gibi ilmî düzeyde çevirilerin yapıldığı tercüme merkezleri, din ve fen ilimlerinin beraber okutulduğu medreseler, rasathaneler -Endülüs havzası başta olmak üzere- İslâm coğrafyasının hemen her yerindeki informel ders halkaları, darü'l-hadisler, darü'l-kurrâlar vb. birçok ilmi müessese vücuda getirmişlerdir. Bunun yanı sıra, ilim ile meşgul olanın ibadet ile meşgul olandan üstün sayılacağı ilkesinden hareketle çok sayıda ilim talebesi yetiştirilmiş, klasik dinî ilimler ve tıp, matematik, astronomi, tarih, filoloji, mantık, felsefe gibi birçok disiplin başta olmak üzere, akfî ve naklî ilimler ile ilgili önemli eserler kaleme alınmıştır.¹⁷

Farklı kültür havzalarındaki eserlerin Müslümanlara transfer edilmesinde Beytü'l-Hikme'nin önemli rolü olmuştur. Halife Mansur, Harun Reşid ve Me'mun dönemlerinde (753-832) Yunan, Fars ve Hint dünyasından getirilen felsefe, matematik, tıp, astronomi, coğrafya ilmi ile ilgili kitaplar Arapçaya tercüme edilmiş, bu eserlerin İslâm felsefesi, kalam ve tasavvuf üzerinde etkisi olmuş, böylelikle İslâm coğrafyasında ilimler sahasına ayrı bir dinamizm gelmiştir.¹⁸

Kur'an'ın engin ilim açılımından ilhamını alan alimler, sadece İslâm dünyasına değil bütün insanlığa katkı sunmuşlardır. 9. ve 10. asırlarda Batı dünyası, Müslümanların ürettiği bilimden istifade etmeye başlamışlar ve bu bilgi birikimini başta Latince ve İbrance olmak üzere birçok dile tercüme etmişlerdir. Böylece Avrupa, ortaçağ karanlığından kurtularak Rönesans ve reform hareketlerini başlatmış, İslâm ilim düşüncesinin etkisi 18. yüzyıla kadar devam etmiştir. Dolayısıyla Batı'nın ilmî ve teknolojik ilerlemesinin temelinde Müslümanların büyük bir katkısı vardır.¹⁹

Kur'an'da cehalet ile yoğrulan cahiliye ahlâk ve zihniyeti ile taklit yerilmiş,²⁰ aklını kullanmayanlara azabın vaki olacağı haber verilmiş,²¹ böylelikle ilmin önemi vurgulanmıştır. Cehalete karşı çıkan Kur'an, Allah'ın ilmi ile inzal edilmiştir.²² İlk inen ayetlerde "oku" emrinin olması, okumanın niteliğinin insan yaratılışı ile ilişkilendirilmek suretiyle geniş bir perspektifte sunulması ve ilmin kayıt altına alınmasına işaret eden "kalem" enstrümanının kullanılması;²³ başka bir sürenin adının Kalem olması, kaleme ve kaleminden dökülen satırlara yemin edilmesi²⁴ vahyin daha ilk nüzûl aşamasından itibaren ilme ne denli önem verdiğiğin işaretidir.

¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Carl Brockelmann, *GAL*, Brill, Leiden, 1943; Fuat Sezgin, *GAS*, Brill, Leiden, 1967; Mehmet Bayraktar, *İslam Bilim Adamları*, İnkılab Yayınları, İstanbul, 2012

¹⁸ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Demirci, *Beytü'l-Hikme*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2016

¹⁹ Bayraktar, *İslam Bilim Adamları*, 11

²⁰ Mâide, 5/50, 104; Fetih, 48/26.

²¹ Yûnus, 10/100.

²² Hûd, 11/14.

²³ Alak, 96/1-5.

²⁴ Kalem, 68/1.

Hız. Adem'in meleklerden üstün olması ve meleklerin ona saygı göstermesi de ilim ile yakından ilişkili bir konudur. Allah Adem'e bütün isimleri öğretmiş, meleklere eşyanın isimlerini bilip bilmediklerini sormuş, onlar da Allah'ı tenzih ettikten sonra kendilerine bildirilen ilimden başka bir bilgilerinin olmadığını beyan etmişlerdir. Bundan sonra Allah meleklerin Adem'e secde etmelerini emretmiş böylece Adem, meleklerden kendisine verilen ilim sayesinde üstün bir mevki kazanmıştır.²⁵ Allah'ın Adem'e öğrettiği bu isimlerin ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre ona öğretilen isimler insan, hayvan, bitki, lügat, yer ve gök isimleridir. İbn Kesir'in tercih ettiği görüşe göre ise Allah bütün eşyanın zat ve fiil bilgisini Adem'e öğretmiştir.²⁶ Öğretilen şey ne olursa olsun, neticede Adem'i üstün kılan şey, ona öğretilen ilimdir. Bu sebeple insanlığın varlık sahasındaki yolculuğu ilim ile başlamıştır.

Kur'an'da ilim ile ilgili çok sayıda ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerin hepsini burada zikretmek çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Ancak belirtmek gerekir ki Kur'an'da ilme verilen kıymet, salt ilim olması yönüyle değil, hangi amaca matufen elde edildiği ve kullanıldığı cihetiyledir. Allah'a vasil olma metodolojisini ortaya koyan, berrak bir zihin ve idrak oluşturan, bilinçli eyleme vesile olan ve yeri geldiğinde yanlış sorgulamaya vesilen olan ilim, önemli, anlamlı ve değerlidir. Kur'an'da zıtlar arasındaki ilişkinin soru formu ile kullanılması ve insanlardan bunlar arasındaki farkları düşünmelerinin istenilmesi de ilmin önemine delalet etmektedir. Zira ilim sahibi olanlar ancak zıtlar arasındaki farkların nedenlerini idrak edebilir:²⁷

“Hiç ilim sahibi olan ile olmayan bir olur mu?”,²⁸ “Habis olan ile hoş olan bir olur mu?”,²⁹ “Kör ile gören bir olur mu?”,³⁰ “Karanlıklar ile nur bir olur mu?”³¹ gibi ayetler bu hakikati açık bir şekilde dile getirmektedir.

2. Kur'an'da İlim ile İlgili Bazı Kavramlar

Kur'ân-ı Kerîm'de geniş bir perspektiften ele alındığı için ilim ile ilgili çok sayıda terkip ve ifade yer almıştır. Bunlardan bazıları şöyle sıralamak mümkündür:

2.1. Tebeyyün/Tesebbüt

Tebeyyün, manayı izhar etmek ve kendisinden önceki kapalılığı ortadan kaldırmak anlamına gelen بَ kökünden;³² tesebbüt ise zevalin zıddı ve sabit olmak anlamına ge-

²⁵ Bakara, 2/31.

²⁶ İsmail b. Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed, Darü Tibe, 1999, 1/223.

²⁷ Fahrüddîn er-Râzî, *Tefsîrü'l-Fahri'r-Râzî*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1981, 2/195.

²⁸ Zümer, 39/9.

²⁹ Mâide, 5/100.

³⁰ En'am, 6/50.

³¹ Fâtır, 35/20.

³² Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Çaribi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tsz., 157; Seyyid Şerif el-Cürçânî, *Mu'cemü't-Ta'rifât*, 44.

len ثبث kökünden türemiştir.³³ Bilginin sağlam olup olmadığını ve kaynağını tespit etmek ve güçlü deliller ile desteklemek manasındaki tebeyyün/tesebbüt bir ilim adamı için oldukça önemli olan hususların başında gelmektedir.³⁴ Bilgi edinme kaynaklarından biri naklî bilgi olduğuna göre aktarılan haberin/bilginin gerçeklikle ilişkisinin neliği ve mahiyetinin iyice araştırılması gerekmektedir. Hucurât Sûresi'ndeki “*Ey iman edenler! Bir fâsık size önemli bir haber getirirse onu iyice araştırın.*” ayeti,³⁵ haberi araştırma ve incelemeye dair önemli mesajlar içermektedir. İlgili ayette haberin/bilginin kaynağına aidiyeti ve ne derece doğru olup olmadığını tetebbu ve tesebbüt edilmesi, aceleci bir tavır içine girilmemesi, kapsamlı bir araştırma yapılması ve dezenformasyona karşı uyanık olunması istenilmektedir. Bireysel veya toplumsal ilişkiler ile ilgili nakledilen haberin doğruluğu kadar ilmî çalışmalarda da yararlanılacak haberin veya bilginin araştırılması da ayrıca önem arz etmektedir.

2.2. Tedebbür

Tedebbür, tâbi olmak manasına gelen دبر kökünden türemiştir. Sözlük anlamı itibarı ile *التفكير في دبر الأمر* bir işin akîbetini düşünmek, arka planını dikkate almak, bir işin hakikatini düşünüp taşınmak ve iyice anlamak manalarına gelmektedir.³⁶

Derinlikli düşünsel aktivite anlamındaki tedebbürün, *تفعل* kalıbında olması, daha başka anlamlara da delalet etmektedir. “Zira Arap dili kurallarına göre *تفعل* kalıbı, tekellüf ifade eder. Başka bir ifade ile bir işin uzun bir zaman zarfında, emek vermek sureti ile yapıldığına işaret eder. Bu açıdan bakıldığında tedebbür bir ifadeyi, kavramı veya metni anlamak amacı ile zihinsel ve ruhsal imkânlarının kullanılması anlamına gelmektedir.”³⁷ Bu durumda tedebbür, ilme ulaşma süreçleri içerisinde yararlıdır. Kur'an üzerinde düşünsel faaliyetin olması gerektiğini ifade eden tedebbür ile ilgili iki ayet şöyledir:

“Hala Kur'an üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi?”³⁸; “Onlar Kur'an üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi yoksa kalpleri üzerinde kilitler mi var?”³⁹

Öyleyse mikro âlemden makro âleme, maddeden manaya, şahadet âleminden gayb âlemine, enfusî daireden âfâkî daireye yönelik getirdiği hakikat ve incelikleri görebilmek için Kur'an'ın ince bir tedkik ile yani tedebbür ile okunması ve bu tedebbür neticesinde ortaya çıkan ilmi hasılaya uygun hareket edilmesi gerekmektedir.

³³ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, 171.

³⁴ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, 171.

³⁵ Hucurât, 49/6.

³⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2/1321; Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, 165.

³⁷ Şehmus Demir, *Kur'an'ın Temel Hedefi*, Fecr yay., Ankara 2013, 105-106.

³⁸ Nisâ, 4/82.

³⁹ Muhammed, 47/24.

2.3. Zıkr/Tezekkür

Kur'an'ı anlama ile ilgili kelimelerden biri de zıkrdir. ذكر يذكر ذكرا kökünden gelen kelime sözlükte hatırlama, ders alma, telaffuz etme gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁰ Zıkr kelimesi, bazı ayetlerde Kur'an için⁴¹ bazı ayetlerde de aklî ameliyeyi de içeren öğüt, nasihat ve düşünme anlamında kullanılmaktadır:

“Hayır, şüphesiz bu Kur'an bir öğüttür. İsteyen ondan öğüt alır.”⁴²; “İnsan daha önce hiçbir şey değil iken kendisini yarattığımızı düşünmez mi?”⁴³

Bu bağlamda Kur'an'ın, hatırlatan ve hatırlanmayı isteyen bir kitap olduğunu ifade edebiliriz. Bu özellik hatırdaki tutularak vahyin okuması yapılmalıdır. Zikretme odaklı okunan Kur'an, insana Rabbinin isteklerinin ne olduğunu ve nasıl davranması gerektiğini hatırlatır.

2.4. er-Râsîhûne Fi'l-İlm

Rasehe (رسيح) kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde geçmekte ve her ikisinde de ilim ile birlikte (er-Râsîhûne fi'l-İlm) zikredilmektedir. Rusûh, bir şeyde mütemekkin ve sabit olmak; râsîh ise kendisine hiçbir şüphenin arz olmayacağı şekilde bilgiyi tahkik eden kişi anlamına gelir.⁴⁴ Bu çerçevede ilimde rusûh sahibi olan, kat'î deliller eşliğinde Allah'a imanı olan, Kur'an'ın Allah kelâmı olduğu konusunda hiçbir tereddüdü olmayan, Allah'a mutlak anlamda teslim olanlar şeklinde yorumlanmıştır.⁴⁵ Dolayısıyla rusûh kelimesinin özünden hareketle ilimde derece farklılığının bulunduğunu ve rusûh ehlinin ilmî seviyelerinin yüksek olduğunu anlamak mümkündür.

Âl-i İmrân Sûresi'nde Allah'ın bir kısmı muhkem diğer kısmı müteşâbih olmak üzere Kur'an'ı inzal ettiği ifade edildikten sonra müteşâbih ayetlerin hakikatinin ne olduğunun ancak Allah tarafından ve ilimde kök salmış kişiler tarafından bilinebileceği zikredilmiştir.⁴⁶ Burada ayetlerin te'vîlinin sadece Allah tarafından mı yoksa ilimde rusûh peyda edenlerin de müteşâbihâtun te'vîlini bilip bilemeyeceği konusu ihtilâfıdır. Kimilerine göre Râsîhûn ifadesi, Allah kelimesine atfedilmeli, kimlerine göre ise cümle-i müste'nefe (yeni bir cümle) olarak kabul edilmelidir.⁴⁷ Müste'nefe cümle olarak kabul edilir ve Allah lafzında vakfedilirse müteşâbih ayetlerin te'vîlinin ilimde rusûh peyda edenler tarafından da bilinmeyeceği ortaya çıkar. Ancak Râsîhûn ifadesi, Lafza-i Celal'e atfedilirse Allah ve ilimde rusûh sahibi olanların müteşâbihatı bildikleri anlamı ortaya çıkar. Burada konumuzla alakalı olan kısım ise ilgili ayetin, müteşâbih gibi müşkil bir konunun te'vîlinde

⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/1507.

⁴¹ Hicr, 15/9.

⁴² Müddessir, 74/54-55.

⁴³ Meryem, 19/67.

⁴⁴ Rağîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an*, 352.

⁴⁵ er-Râzî, *Tefsîrü'l-Fahri'r-Râzî*, 7/147.

⁴⁶ Ali İmran, 3/7.

⁴⁷ Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiü'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Darü't-Terbiye, Mekke, tsz. 6/201.

ilimde rusûh sahibi olanların da bilgi sahibi olabileceklerine yönelik bir yoruma imkân tanınmasıdır. İlimde rusûh sahibi olanlara yönelik bu vurgu, ilimde herkesin aynı düzeyde olmadığını, derinlikli, nitelikli, öze vakıf olanların ayrı bir kategoride değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

Aynı şekilde Nisâ Sûresi'nde de *er-Râsîhûne fi'l-İlm* terkihi hususi bir mevkiye delalet edecek şekilde “müminler” ifadesinden atf harfi ile ayrılmıştır:

“Fakat onlardan ilimde derinleşmiş olanlar ve mü'minler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler. O namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlar var ya, işte onlara büyük bir mükâfat vereceğiz.”⁴⁸

Bu ayet, siyak-sibakı ile değerlendirildiğinde *er-Râsîhûne fi'l-İlm* ifadesinin muhakik Ehl-i Kitap alimleri ile ilgili olduğu görülecektir. Mezûr ayet, faydalı ilimde kök salmış, dinde sabit kadem olanlar,⁴⁹ sonradan Müslüman olan Abdullah b. Selâm ve Ka'bû'l-Ahbâr gibi Ehl-i Kitap'tan ilim ehli olanlar,⁵⁰ ahkâm-ı ilâhîyeyi bilen ve onunla amel edenler şeklinde de yorumlanmıştır.⁵¹

2.5. İlim/Akıl/Anlayış Sahibi Topluluk/Kavim

İlim kelimesi, bir topluluğa nispet ile de kullanılmış, böylece toplumsal boyuttaki ilmî seviyeye işaret edilmiştir. Bu terkiplerden bir kısmı şunlardır: “ilim sahibi topluluk”,⁵² “akleden topluluk”,⁵³ “akletmeyen topluluk”,⁵⁴ “kavrayış sahibi topluluk”,⁵⁵ “kavramayan topluluk”,⁵⁶ “hatırlayıp ibret alan topluluk”,⁵⁷ “cehalet içerisindeki topluluk”,⁵⁸ “tefekür eden topluluk”,⁵⁹ “yakîn bilgiye sahip topluluk.”⁶⁰ Bu ifadeler ilim, akıl ve anlayış sahibi bir topluluğun bu nitelikleri taşımayan topluluktan üstün olduğunu göstermektedir. Kur'an'da işaret edilen ilmin yaygınlık kazandığı toplumlarda imanî, ahlâkî, bilimsel ve medeni düzeyde gelişmeler daha fazla görülecektir. İlim ile hareket eden insan ile ilim üzere bina edilen toplum ve müesseseler, ilmin rağbet görmediği muhitlere nispeten daha kalıcı izler bırakmaya muvaffak olurlar.

⁴⁸ Nisâ, 4/162.

⁴⁹ İsmail b. Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-Azîm*, 2/468.

⁵⁰ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Dar'ül-Kütübî'l-Misriyye, Kahire, 1964, 6/13.

⁵¹ *er-Râzî, Tefsîrû'l-Fahri'r-Râzî*, 11/265.

⁵² Bakara, 2/230; En'am, 6/97.

⁵³ Nahl, 16/67.

⁵⁴ Mâide, 5/58.

⁵⁵ En'am, 6/98.

⁵⁶ Enfâl, 8/65.

⁵⁷ En'am, 6/126.

⁵⁸ A'râf, 7/138.

⁵⁹ Yûnus, 10/24.

⁶⁰ Câsiye, 45/4.

2.6. Ulü'l-İlm

“İlim sahipleri” anlamındaki ulü'l-ilm ifadesi de Kur'an'da birkaç defa geçmektedir. Örneğin Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik edenler ifade edilirken Allah ve melekler zikredildikten sonra adaleti gözeten ilim sahiplerinin de buna şahitlik yaptıkları belirtilmiştir.⁶¹ Zira ilim sahipleri, tekvînî ve teşrîî delillerden hareketle hüccet ortaya koyma imkânına sahiptirler.⁶² Binaenaleyh ilim sahipleri aktif düşünme, mukayese etme, hikmet perspektifinde kâinatı okuma, hakikati keşfetme ve tabiat üzerinden Allah'ın varlığını ve birliğini hakkı ile idrak edebilme kabiliyetine sahip kişiler olarak nitelendirilebilir.

2.7. Ütü'l-İlm

Kur'an'da Ütü'l-İlm, Allah tarafından kendilerine ilim verilenler anlamında bir kavramdır. Allah, emirlerine imtisal ettikleri müddetçe kendilerine ilim verilenleri sair müminlere üstün tutmuştur.⁶³ Mücâdele Sûresi'ndeki “*Allah içinizden iman edenlerin ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltir.*” ayeti buna delalet etmektedir.⁶⁴ Bu ayette geçen ilim kelimesi bazıları tarafından Kur'an'ı okuyanlar şeklinde yorumlanmıştır.⁶⁵ Ütü'l-İlm terkinde ilmin Allah tarafından verildiğine yönelik vurgu ön plandadır. İlmin kendisinden neşet ettiği varlık âlemini yaratan Allah olduğuna göre bu âlemde beşerî gayret ile elde edilen ilim de Allah'a ait olmuş olur. Bu sebeple kişi ne kadar ilim sahibi olursa olsun, mutlak ilim sahibi yaratıcısı ile irtibatını güçlü tutmalı, O'na minnet ve şükran duymalıdır. Dolayısıyla kişinin sahip olduğu ilme güvenerek Allah'ı unutması, isyan etmesi, inkâr etmesi kabul edilebilecek bir durum değildir.

2.8. Ulü'l-Emr

Ulü'l-Emr ifadesi, genel itibarı ile yöneticiler, idareciler anlamına gelse de müfessirlerin bir kısmı Nisâ Sûresi'nde geçen bu kavramı ilim sahipleri olarak yorumlamışlardır. Kurtubî, buradaki Ulü'l-Emr'den kastedilenin ilim ve derin kavrama kabiliyetine sahip kişiler ya da ordu kumandanları olduğunu nakletmiştir.⁶⁶ İlgili ayette güven ve korku ile ilgili bir haber alındığında bunun hemen yayılmaması, işin hakikatinin anlaşılması için Peygamber'e ve Ulü'l-emre müracaat edilmesi emredilmektedir:

“*Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince hemen onu yayarlar; hâlbuki onu, Rasûl'e veya aralarında yetki sahibi kimselere (Ulü'l-Emr) götürselerdi, onların arasından işin içyüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi.*”⁶⁷

⁶¹ Âl-i İmrân, 3/18.

⁶² Ebu's-Suûd Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyê'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 2/17.

⁶³ Taberî, *Câmiü'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'an*, 23/246.

⁶⁴ Mücâdele, 58/11.

⁶⁵ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethü'l-Kadîr*, Daru İbn Kesir, Dimaşk, 1414, 5/226.

⁶⁶ el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 5/291.

⁶⁷ Nisâ, 4/83.

Ayetteki Ulü'l-Emr “yani o işe selahiyet ve ihtisası bulunan zevata veya ümeraya redd ü irca etseler, danışmalar veya havale eyleseler” şeklinde tefsir edilmiştir.⁶⁸ Bu ayette Ulü'l-Emr, ilim ve istinbât kelimeleri peş peşe zikredilmiştir. Kuyudan çekilen ilk su anlamındaki “nebt” fiilinden türeyen istinbât, istihraç etmek anlamında olup nassın olmadığı konularda içtihat müessesesinin işletilmesine de delalet etmektedir.⁶⁹ Ayette zikri geçen ise istinbât şu şekilde açıklanmıştır: “Mebâdi ve mâ'lumat-ı mevcûdeyi tetebbu' ve istikra, tedkîk ü tenkîh ve mukayese ederek yeni bir ilim istihraç etmeye dahi istinbât ve istihraç tabir olunur ki bu bir meleke ve iktidar-ı mahsustur.”⁷⁰ Böylelikle ister yönetici ister alanında uzmanlık şeklinde yorumlansın her iki durumda da bilgi sahibi olan kimselere müracaat edilmesi, toplumda bu vazifeyi icra edecek insanların olması gerektiği vurgulanmış olmaktadır.

2.9. Ulü'l-Elbâb

Kur'an'da ilimle irtibatlı olan kavramlardan birisi de akıl ve bu anlamda kullanılan yakın kelimelerdir. Bilginin elde edilmesi ancak aklın yerinde ve doğru bir şekilde kullanılmasına bağlıdır. Bu nedenle birçok ayette insanın akletme ve düşünme potansiyelini kullanıp doğru yola tabi olması emredilmiştir. Bilgiye ulaşmaya vesile olan akıl kelimesinin Kur'an'da hiçbir ayette isim olarak yer almayıp 49 yerde fiil formunda geçmesi, onun dinamik yönüne, görev ve işlevine işaret etmektedir.⁷¹ Bu çerçevede selim akıl sahipleri anlamında birçok yerde Ulü'l-Elbâb,⁷² Ulü'n-Nühâ,⁷³ Ulü'l-Ebsâr⁷⁴ gibi terkipler kullanılmıştır. Çünkü akıl, insanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özellik olup ilâhî emirler karşısında muhatap tutulmasını sağlayan, doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırt edebilme, düşünme ve analiz yapma yetisidir. Bu nedenle akîl melekelerin kullanılmasında temelinde somut birçok örnek Kur'an'da zikredilmiştir. “..yalnız akl-ı selim sahipleri düşünüp anlar.”⁷⁵ ayetini tefsir ederken Râzi, Kur'an'dan hakkı ile istifade edenlerin ancak kâmil akıl sahipleri olduğunu belirtir.⁷⁶

3. Kur'an'da İlim Türleri

Tarihsel süreçte Müslümanların okudukları ve okuttukları ilimler bir gayeye matuftu. Bazı kimselerin iddia ettikleri gibi ilim, sırf dinî alana hasredilmemiş bütün beşerî ve tecrübî yönleri kuşatmıştır. Bu durum onların ilimleri tasnifinde de kendisini göstermiştir.⁷⁷

⁶⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/380.

⁶⁹ el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 5/291.

⁷⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/381.

⁷¹ Ahmet Vefa Temel, “Arap Dili ve Kur'an-ı Kerim Bağlamında “Akıl” Kavramının Analizi”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, cilt: V, sayı: 10, 128, 132.

⁷² Bakara, 2/269; Âl-i İmrân, 3/7; Ra'd, 13/19.

⁷³ Tâhâ, 20/54, 128.

⁷⁴ Âl-i İmrân, 3/13; Nûr, 24/44; Haşr, 59/2.

⁷⁵ Âl-i İmrân, 3/7.

⁷⁶ er-Râzi, *Tefsîrü'l-Fahri'r-Râzi*, 7/147-148.

⁷⁷ Atay, Hüseyin, “Bazı İslâm Filozof ve Düşünürlerine Göre İlimlerin Sayımı ve Tasnifi”, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi [Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi]*, 1980, sayı: 4, 5.

Fârâbî (ö. 339/950), İbn Sînâ (ö. 428/1037), İbn Hazm (ö. 456/1064), Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Taşköprülizâde (ö. 901/1495) gibi alimler, ilimlerin tasnifine dair farklı kategoriler ortaya koymuşlardır. Örneğin Fârâbî, *İhsâu'l-Ulûm* adlı eserinde ilimleri beş kategoride ele almıştır: Filolojiye dair ilimler, mantığa dair ilimler, matematiğe dair ilimler, fizik ve metafizik ilimler, medeni ilimler (ahlâk ilmi ve siyaset ilmi) ile fıkıh ve kelam ilimleri.⁷⁸ Kur'an'daki ilimleri farklı tasniflere tabi tutmak mümkündür. Biz de bu başlık altında Kur'an'daki ilim türlerini ilâhî ilim, vehbî ilim ve mükteleb ilim üzere üç kısımda değerlendireceğiz.

3.1. İlâhî İlim

Kur'an'da Allah'ın ilmine yönelik vurgular çok geniş bir perspektiften ele alınmıştır. Allah ile ilim kavramı arasındaki ilişki, birçok ayette beraber zikredilmek suretiyle ortaya konulmuştur. Kur'an, müşriklerin iddia ettikleri gibi Hz. Peygamber'in bilgisi ile değil Allah'ın ilmi (يعلم الله) ile indirilmiştir.⁷⁹ Hiç şüphesiz yaratmak ve idare etmek irade ve kudret; irade ve kudret de ilim ile doğrudan ilişkilidir. Buna göre Allah, kuluna bilmediğini öğreten,⁸⁰ onların bilmediğini bilen,⁸¹ semavat ve arzın gaybından,⁸² göklerdeki ve yerdeki her şeyden,⁸³ gayb ve şehadet âleminde,⁸⁴ insanların açığa çıkardıklarından ve gizlediklerinden haberdar olandır.⁸⁵ Allah mutlak anlamda gayb bilgisine sahip olan,⁸⁶ gaybın anahtarlarını elinde bulunduran,⁸⁷ gönüllerdeki sıkıntıları,⁸⁸ nefsin vesveselerini,⁸⁹ kimin nifak ile hareket ettiğini,⁹⁰ insanların önündeki ve arkasındakilerini,⁹¹ insanın yapıp ettiğini,⁹² kara ve denizdekileri,⁹³ gönül ve kalplerde geçenleri,⁹⁴ rahimlerde olanı,⁹⁵ yere gireni ondan çıkarı, gökten ineni ve ona yükseleni bilendir.⁹⁶

⁷⁸ Ebû Nasr el-Fârâbî, *İhsâu'l-Ulûm*, nşr: Osman Muhammed Emin, Matbaatü's-Saadet, Mısır, 1931, 6.

⁷⁹ Hûd, 11/14; Ayrıca bkz. Muhammed Reşîd b. Ali Rüdâ, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Hakîm (Tefsîrü'l-Menâr)*, el-Heyetü'l-Misriyye, 1990, 12/39.

⁸⁰ Alak, 96/5.

⁸¹ Bakara, 2/30, 232; Nahl, 16/74.

⁸² Bakara, 2/33; Hucurât, 49/18; Fâtur, 35/38.

⁸³ Mâide, 5/97.

⁸⁴ En'am, 6/73; Tevbe, 9/94; Ra'd, 13/9; Zümer, 39/46; Haşr, 59/22; Teğâbun, 64/18.

⁸⁵ Bakara, 2/33; İbrâhîm 14/٣٨; Enbiya, 21/110; Neml, 27/25.

⁸⁶ Mâide, 5/109, 116; Tevbe, 9/78; Sebe, 34/48; Cinn, 72/26.

⁸⁷ En'am, 6/59.

⁸⁸ Hicr, 15/97.

⁸⁹ Kâf, 50/16.

⁹⁰ Tevbe, 9/101.

⁹¹ Bakara, 2/255.

⁹² En'am, 6/3, 60; Ra'd, 13/42; Nahl, 16/91.

⁹³ En'am, 6/59.

⁹⁴ Âli İmrân, 3/119; Enfâl, 8/70.

⁹⁵ Ra'd, 13/8; Lokman, 31/34.

⁹⁶ Sebe, 34/2; Hadîd, 57/4.

Yine Kur'an'da Allah'ın ilmi; ordularının sayısının ancak kendisinin bildiği,⁹⁷ ağaçtan düşen yapraktan haberinin olduğu,⁹⁸ kişi ile kalbinin arasına girdiği,⁹⁹ risaleti ve hidayeti kime vereceğini,¹⁰⁰ takvanın¹⁰¹ ve dalaletin kimde olduğunu en iyi kendisinin bildiği,¹⁰² rahmetinin ve ilminin her şeyi kuşattığı¹⁰³ şeklinde tasvir edilmiştir. Bununla beraber O'nun hayır, infak ve nezir adına yapılanı,¹⁰⁴ zalim olanları,¹⁰⁵ yolundan sapanları,¹⁰⁶ haddi aşanları,¹⁰⁷ fesad çıkaranları¹⁰⁸ hasılı her şeyi bildiği¹⁰⁹ ifade edilmiştir.

Kur'an'da Allah'ın Alîm ismi ile birlikte daha başka isimleri de zikredilmiştir. Alîm ismi ile Halîm, Semî', Hakîm, Vâsî', Şâkir, Azîz, Hallâk, Fettâh, Kadîr ve Habîr isimleri bazı yerlerde beraber kullanılmıştır. Bu isimlerin Alîm ismiyle ikili kullanımı, ayetin muhtevası, siyak ve sibakı ile münasebet içerisinde olduğunu göstermektedir.¹¹⁰ Böylelikle Alîm ismine sahip olan Allah'ın hilm sahibi olduğu,¹¹¹ her şeyi işittiği,¹¹² hikmete mutabık yarattığı,¹¹³ ilminin her şeyi kuşattığı¹¹⁴ ve şükre layık olduğu,¹¹⁵ izzet sahibi olduğu,¹¹⁶ ilimle yarattığı,¹¹⁷ ilim ile rahmet kapılarını açtığı,¹¹⁸ ilim ile birlikte kudret sahibi olduğu¹¹⁹ ve her şeyden haberdar olduğu¹²⁰ vurgulanmıştır. Burada Alîm ismi ile diğerleri arasında nasıl bir münasebetin olduğu konusunda bir örnek vermek ile iktifa edilecektir. Fetih Sûresi'nin 4. ayetinin meali şöyledir:

“O Allah ki, imanlarını bir kat daha arttırsınlar diye Müminlerin kalplerine sekinet indirdi. Göklerin ve yerin orduları sadece Allah'ındır. Allah her şeyi hakkı ile bilen (Alîm), her işi hikmetli olanıdır.”¹²¹

⁹⁷ Müddessir, 74/31.

⁹⁸ En'am, 6/59.

⁹⁹ Enfâl, 8/24.

¹⁰⁰ Âl-i İmrân, 3/167; Nisâ, 4/25; En'am, 6/124; Nahl, 16/125; Kasas, 28/56.

¹⁰¹ Necm, 53/32.

¹⁰² Kasas, 28/85.

¹⁰³ Ğafir, 40/7.

¹⁰⁴ Bakara, 2/197, 270.

¹⁰⁵ En'am, 6/58.

¹⁰⁶ En'am, 6/117.

¹⁰⁷ En'am, 6/119.

¹⁰⁸ Yûnus, 10/40.

¹⁰⁹ Bakara, 2/29, 231, 282; Nisâ, 4/176; Enbiya, 21/81.

¹¹⁰ Mehmet Altun, *Esmâ-i Hüsnanın Semantik Tahlili ve Geçtiği Ayetlerle İlgisi*, Van YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), 2015, 77.

¹¹¹ Nisâ, 4/12; Ahzâb, 33/51.

¹¹² Bakara, 2/127; 137; 181; 224; 227, 244; 256; Âl-i İmrân, 3/34.

¹¹³ Bakara, 2/32; Nisâ, 4/26; En'am, 6/128, 139; Enfâl, 8/71.

¹¹⁴ Bakara, 2/115; 247, 261; Mâide, 5/54.

¹¹⁵ Bakara, 2/185.

¹¹⁶ En'am, 6/96.

¹¹⁷ Hicr, 15/86; Yâsîn, 36/81.

¹¹⁸ Sebe, 34/26.

¹¹⁹ Nahl, 16/70; Rûm, 30/54.

¹²⁰ Lokman, 31/34.

¹²¹ Fetih, 48/4.

Bu ayette müminlerin kalplerindeki iman ve derecelerini Allah'ın bildiği ve müminlerin imanlarını arttırmasının, kalplerine sekinet indirmesinin bir hikmet ve amaca mebni olduğu, ordularını hüküm ve hikmet ile idare ettiği anlaşılmalı, böylece ilim ile hikmet arasındaki tenasüb ortaya çıkmaktadır.

Görüldüğü üzere Allah'ın sıfatlarından biri olan ilim, birçok ayette zikredilmiştir. Allah'a nispet ile kullanılan ilim kavramı, O'nun olanı ve henüz olmayanı bilmesi, varlık âlemindeki hiçbir şeyin O'na gizli kalmaması, ilminin cüzû-küllî her şeyi tazammun etmesi, eşyanın zâhirini ve bâtını ihata etmesi anlamındadır.¹²² Yukarıdaki ayetlerden de anlaşıldığı üzere mahlukatın ilmi mahdûd, mahluk, hâdis ve kesbe dayalı iken Allah'ın ilmi ise gayr-ı muhadded olup mutlak ve ezelidir.

3.2. Vehbî İlim

Kur'an'da ilim türlerinden biri de doğrudan doğruya Allah'ın istediği kuluna bahsettiği ilim türüdür. Bu ilim vahiy, ilham veya kalbe ilka gibi yollarla gerçekleşir. Peygamberlere verilen ilim bu türdendir. Peygamberler dışında vahye mazhar olan insanların bulunup bulunmadığı meselesi alimler arasında tartışılan konulardandır. Ama Kur'an'da Musa'nın annesine,¹²³ İsa'nın havarilerine,¹²⁴ meleklerle,¹²⁵ arıya,¹²⁶ yere,¹²⁷ göğe¹²⁸ vahyedildiği ifade edilmiş ve çoğunlukla bu vahiy türü ilham olarak yorumlanmıştır.¹²⁹ Bu başlık altında ise peygamberlere verilen ilim üzerinde durulacaktır. Allah'ın peygamberlere vahiy göndermesi, ilk insan Hz. Adem ile başlamış ve Hz. Peygamber ile son bulmuştur. Peygamberlerin Mûteâl olan ile kurduğu metafiziksel ilişkinin mahiyetini kavrama ve tecrübe etme imkânımız yoktur.

Bilindiği üzere ilâhî dinlerin en önemli bilgi kaynağı vahiydir, akıl değildir. İnsan, murad-ı ilâhînin ne olduğunu bilmesi ve ona göre yaşayabilmesi için zorunlu olarak bir rehber muhtaç olarak yaratılmıştır. Allah insanlar arasından onlar gibi yaşayan, onlar gibi davranan, onlar gibi beşerî ihtiyaçları olan birisine yine kendi içlerinden seçerek ona vahyetmiştir.¹³⁰ Bu vahye mazhar olanlar hiç şüphesiz peygamberlerdir. Bu nedenle nübüvvet müessesesi, hâlik ile mahluk arasındaki iletişimin tesisi için zorunludur. Böylece peygamberler Allah'tan aldığı vahiy insanlara tatbik ederek yol göstermiş ve bu bilgi soyut düzeyde kalmamıştır. Allah'ın vehbî olarak bahsettiği veya kalbe ilka ettiği ilim, beşerî arzuları aşacak bir nitelik de arz etmiştir. Kur'an-ı Kerîm'de peygamberlere verilen ilim çoğunlukla vahy, kitap, ilim/ta'lîm ve hikmet kelimeleri ile ifade edilmiştir. Bu konuda çok sayıda ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerden birkaç tanesini örnek olarak vermek istiyoruz:

¹²² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/3083.

¹²³ Kasas, 28/7.

¹²⁴ Mâide, 5/111.

¹²⁵ Enfâl, 8/12.

¹²⁶ Nahl, 16/68.

¹²⁷ Zilzâl, 99/5.

¹²⁸ Fussilet, 41/12.

¹²⁹ Yusuf Şevki Yavuz, "Vahiy", *DİA*, İstanbul, 2012, 42/440.

¹³⁰ Mehmet Görmez, *Hadis İliminin Temel Meseleleri*, Otto Yayınları, Ankara, 2014, 26.

Vahy kelimesine örnek:

“Biz, Nûh’a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik. İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a, torunlarına, İsa’ya, Eyyüb’e, Yûnus’a, Hârûn’a ve Süleyman’a da vahyetmiştik.”¹³¹

Kitab kelimesine örnek:

“Allah, sana Kitabı ve hikmeti indirdi.”¹³²

İlim/ta’lîm kelimesine örnek:

“Şayet sana ilim geldikten sonra onların hevalarına tabi olursan şüphesiz zalimlerden olursun”;¹³³ **“Ben sizin bilmediklerinizi Allah’tan (gelen vahiy ile) biliyorum.”;**¹³⁴ **“Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.”**¹³⁵

Hikmet kelimesine örnek: *“Hani sana kitabı, hikmeti, Tevrat’ı, İncil’i de öğretmişim.”*¹³⁶

3.3. Beşerî/Mükteseb İlim

Beşerî ya da mükteseb ilimden kastettiğimiz, teknik düzeyde kelimacı ve felsefecilerin literatüründe tartışılan kavramsal çerçeve değildir. Bu çalışmadaki beşerî/mükteseb ilim ifadesini, lügat anlamını havi bir şekilde insanın çeşitli bilgi edinme araçlarını kullanarak akıl yürütme, olaylar arasında sebep-sonuç ilişkisi kurma, geçmişteki kümülatif ilmi verileri dikkate alarak tenkît, tashîh ve tezyîd etme sürecinde oluşan bilgi türü anlamında kullanılmaktadır. Bu bilgi türü aklî, vicdanî, ruhî imkân ve kabiliyetlerden istifade etmek ile husule gelir. Beşerî çaba neticesinde elde edilen mükteseb ilim, beraberinde her zaman mutlak doğru ve hakikati getirmeyebilir. Başka bir ifade ile bu bilgi türü isabet oranı yüksek olmak ile birlikte beşerî noksanlık ve acziyet ile de mualleldir.

Kur’an’dan elde edilecek ilmi çıkarımlar, alimlerin yaklaşım tarzlarına ve dinî anlayışlarına göre farklılık arz edebilir. Kur’an merkezli ortaya konulacak ilmi yaklaşımların netice itibarı ile bir yorum olduğunu ve sübjektif bir karakter taşıdığını dolayısıyla bağlayıcılık açısından bir vucûbiyet gerektirmediğini ayrıca hatırdta tutmak gerekir. Bir başka husus ise Kur’an üzerinde araştırma yapanların ve ayetleri yorumlayanların kabiliyet ve potansiyellerinin birbirinden farklı olduğu olgusudur. Bu da ulaşılan sonuçların kabul ya da eleştiriye açık olduğunu ortaya koymaktadır.

¹³¹ Nisâ, 4/163.

¹³² Nisâ, 4/113.

¹³³ Bakara, 2/145.

¹³⁴ A’râf, 7/62.

¹³⁵ Kehf, 18/65.

¹³⁶ Mâide, 5/110; Ayrıca bkz. Bakara, 2/129; Âl-i İmrân, 3/164; Cum’a, 62/2.

Kur'an'da 382 yerde geçen ayet kavramı üzerinde de durmak gerekir. Ayet kelimesi hem Kur'an sûrelerindeki bölümler için hem de Allah'ın varlığına işaret eden delil ve nışane anlamında kullanılmıştır. Bu çerçevede Kur'ân-ı Kerîmdeki ayetler için tenzîlî ayetler; kâinatta Allah'ın varlığına işaret eden ayetler için ise tekvînî ayetler ifadesi kullanılmıştır. Tekvînî ayetler için kâinattaki şu unsurlar zikredilebilir: Göklerin ve yeryüzünün belli bir nizam içerisinde yaratılması, gece ve gündüzün peşi sıra gelmesi, rüzgânın esmesi, yerin canlıların yaşamasına elverişli hale getirilişi, ziraata ve yerleşime uygun ovaların, seyahate elverişli yolların oluşumu, hayat kaynağı suyun gökten indirilişi, aynı su ile beslenen aynı iklimin topraklarında tadı ve besin değeri farklı yiyecek ve meyvelerin yaratılması, göklerin görülebilir direkler olmaksızın yükselişi, gemilerin denizlerde batmadan seyredilişi, besin kaynağı ve binek olarak kullanılan çeşitli hayvanların insanların emrine verililişi.¹³⁷ Ali Şeriatî (ö. 1977) de bu konuda şu tespitleri yapar: “Kur'an, sünnet dediğinde bireye, hayata, dünyaya, insan tarihine, toplumlara ve doğaya egemen olan bilimsel yasaları amaçlamaktadır. Sünnet bilimsel yasalardır. Ayet ise toplumsal, insani ya da maddi olgulardır. Gece bir ayettir, sivrisinek bir ayettir, gecenin gündüzün gelmesi ayettir, yağmur ayettir, ışık ayettir, yer ve gök ayettir...Şaşırtıcıdır ki Kur'an hem bir sineğe ve sivrisineğe, hem büyük bir insani gerçeğe, hem Kur'an gibi bir gerçeğe ve hem de Musa'nın ya da İsa'nın mucizesine ayet demektedir. Biz bunlara mucize adını verirken Kur'an bunları ayet diye adlandırmaktadır...ayet ise gerçek ve hakiki zattan bir belirtidir. Ayetin özsel ve bağımsız bir anlamı yoktur.”¹³⁸ Kâinattaki bu unsurlar üzerinde tefekkür, tedebbür ve teakkul gibi aklî aktivitelerin gerçekleştirilmesi, eserden hareketle müessirin ilim ve kudretinin idrak edilmesi, neticede varlık üzerinden Allah'a iman edilmesi, Kur'an'ın amaçları arasında zikredilebilir.

Peygamberler, Allah'ın emirlerini tatbik ve tebliğ etmekle sorumlu oldukları için insanlığın ihtiyaç duyduğu ilme de öncülük etmişler¹³⁹ ve ayetler üzerinde düşünmeleri için ümmetlerini uyarmışlardır. Bu çerçevede tekvînî ayetler üzerinde tefekkür edilmesi, asgari bir düşünme faaliyeti ile sınırlanamaz. Kur'an'ın muhatap aldığı toplumda anlaşılmuş olması, bütün anlam referanslarının anlaşıldığı veya tüketildiği anlamına gelmez.¹⁴⁰ Kur'ân-ı Kerîm'deki ayetlerin mütebadir, simgesel, imgesel, mecâzî, işârî gibi anlamsal düzeyde derece ve katmanları farklı olabilir ve Kur'an metni buna imkân tanımaktadır. Tekvînî ayetlerin temel amacı Allah'ın varlığı ve birliğini ortaya koymaktır. Ancak bu, ilgili ayetlerin daha başka ilmî meselelerin küllî ilkelerine işaret etmediği anlamına gelmez. Mihver olarak kabul edilmesi gereken mütebadir mananın dışında tekellüfe girilmeden Kur'an metninin elverdiği ölçüde bir yorum dinamizmi de geliştirilebilir. Bu, sadece günümüz ile alakalı bir durum da değildir. Dün de Kur'an'dan hareketle ilmî çabalar ortaya konuldu, yarın da bu çaba devam edecektir. Burada dikkat edilmesi gereken en temel husus, tenzîlî ayetler vasıtasıyla tekvînî ayetler üzerinde Kur'an'ın araştırma ve incelemeyi

¹³⁷ Yusuf Şevki Yavuz-Abdurrahman Çetin, “Âyet”, *DİA*, İstanbul, 1991, 4/242.

¹³⁸ Ali Şeriatî, *İslam Bilim I*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1992, 136, 138.

¹³⁹ Ahmet Turan Alkan, *İslam'da Bilim Tarihi*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya, 2012, 21.

¹⁴⁰ Şaban Ali Düzgün, “Kur'an Terimlerinin Semantik Çok Katmanlılığı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59/1, 2018, 63.

sürekli teşvik etmesidir. Burada Kur'an'ın metafiziksel boyutunu dikkate almaksızın salt bir bilimsel kitap olarak görme indirgemeciliğinden veya sadece klasik anlamdaki dinî ilimlerin elde edildiği daraltıcı bir kitap anlayışından da sakınmak gerekir. Şimdi mükte-seb/beşerî ilimlere delalet eden bazı ayetlere geçebiliriz.

Ayetlerin akli ilimlere delalet etmesi: Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki müfessirin Kur'an'ı tefsir ederken çelişkili durumlara düşmemek için akli ilkelere uyma zorunluluğu bulunmaktadır. Râzi'nin tefsirini dirayet tefsir geleneğinin zirvesine taşıyan önemli sebeplerden biri, onun felsefî birikim ve tecrübesidir. Aynı şekilde Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsirini öne çıkaran en önemli faktör, müellifin sadece şer'î ilimlerdeki uzmanlığı değil, felsefî birikiminin ona sağladığı perspektiftir.¹⁴¹ Bu sebeple İslâm düşünce tarihi boyunca ortaya konan felsefî birikim, daima Kur'an ve hadislerde anılan hikmet kavramıyla ilişkilendirilmiştir.¹⁴²

Daha önce de işaret edildiği üzere Kur'an'da aklın etkin ve işlevsel kullanılmasını emreden birçok ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerin hasılası, Müslümanların akla önem vermesi, aklın ve düşüncenin hakkını vermesi, etrafındaki hâdiseleri anlamlandırmak için tefekkür etme ameliyesini elden bırakmaması şeklinde sıralanabilir. Bu durum Kur'an'ın akli ilimleri dolaylı olarak takviye ettiğinin bir göstergesidir. Bununla birlikte mantık ilminin temel bazı kavram ve uygulamaları da Kur'an'da geçmektedir. Örneğin mantığın kıyas, burhan, cedel, hitabet ve şiir gibi ana konu ve kavramlarına ek olarak¹⁴³ mukayese, analiz, ikna, yeniden düşünmeye sevk ile alakalı ayetler de Kur'an'da bulunmaktadır. Konu ile ilgili bazı ayetlerin zikredilmesi, meselenin daha iyi bir şekilde izah edilmesine katkı sağlayacaktır:

“Onlar, ‘Yahudi veya Hristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek’ dediler. Bu onların kuruntusudur. De ki: ‘Eğer sözünüzde doğru iseniz kesin burhanınızı/kanıtınızı getirin!’¹⁴⁴; ‘Her ümmetten bir şahit çıkarır ve ‘kesin delilinizi/burhanınızı ortaya koyun’ deriz.’¹⁴⁵; ‘Onlara ‘Bize karşı çıkarabileceğiniz bir bilginiz var mı? Siz ancak zanna uyuyorsunuz ve sadece tahminde bulunuyorsunuz’ de.’¹⁴⁶; ‘Bir de kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirdi. Dedi ki: ‘Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek?’ De ki: ‘Onları ilk defa yaratan diriltecektir. O, her türlü yaratmayı bilendir.’¹⁴⁷ ‘İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır! O dökülen meniden ibaret az bir su değil miydi? Sonra kan pıhtısı olmuş, sonra Allah onu yaratıp şekil vermişti. Ondandır iki eşi, yani erkek ve dişi var etmişti. Peki bütün bunları yapan, ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi?’¹⁴⁸

¹⁴¹ İlhan Kutluer, *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2017, 38.

¹⁴² İlhan Kutluer, *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*, 34.

¹⁴³ Hüseyin Atay, “Bazı İslâm Filozof ve Düşünürlerine Göre İlimlerin Sayımı ve Tasnifi”, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi [Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi]*, 1980, sayı: 4, 17.

¹⁴⁴ Bakara, 2/111.

¹⁴⁵ Kasas, 28/75.

¹⁴⁶ En'am, 6/148.

¹⁴⁷ Yâsîn, 36/79.

¹⁴⁸ Kıyâme, 75/36-40.

Ayetlerin tarih araştırmalarına delalet etmesi: Kur'an'da birçok ayet, tarih araştırmalarının önemine işaret etmektedir. Bu çerçevede Kur'an, belleklerde yer edinmesi için farklı sûre ve ayetlerde tekrar ederek tarihsel hadiseleri nakletmiş dolayısıyla nazarları önceki peygamberler ve ümmetlerinin yaşanmışlıklarına yönlendirmiştir.

Kur'an'a bakıldığında önemli bir bölümünün kıssalardan, önceki peygamberlerin mücadelelerinden, zulümleri sebebi ile helakı hak eden milletlerden oluştuğunu görürüz. Bu anlatım metodolojisi, tarih felsefesinin yanı sıra tarih tenkidi konusunda da önemli bilgiler içerir. Bu yönüyle Kur'an'ın tarih ilminin önemine işaret ettiğini, müminleri önceki kavimleri araştırmaya yönelttiğini ifade etmek mümkündür. Kur'an, tarihi hâdisatı öncekiler hakkında bilgi sahibi olmamızdan ziyade değer yüklü bir amaca matuf olarak anlatır. İbret alınması, yapılan yanlışların tekrar edilmemesi, tarihi olayların sebep-sonuçları, isyan ve tuğyanın artması durumunda sünnetullahın işleyeceği gibi amaçlar çerçevesinde tarihi vakıalar aktarılır. Böylece tarih sadece yaşanmışlıkların hikaye edilmesi değil, geçmiş tecrübelerden istifade ederek istikbale projeksiyon sunacak bazı tedbir ve öngörülerini sağlamamıza yardımcı olur.

Kur'an'ın tarih araştırmalarına sevk etmesi, salt maddi olgular üzerine değil, dinî ve ahlâkî mesajlar çıkarma ve bunları birer ayet olarak okuma amacına yöneliktir. Yine tarih ilmi ile yakından ilişkili olan alanlardan birisi de arkeolojidir. Kur'an geçmiş milletlerin bakiyesinden ve tarihi kalıntılardan da bahsetmekte ve bunların incelenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ancak yine Kur'an'a göre bu tür tarihi eser ve bakiyelerin tetkik amacı, ibret alınarak bir hidayet vesilesi olma ön şartına bağlıdır.¹⁴⁹ Günümüzde Kur'an ve arkeoloji ile ilgili bazı çalışmaların yapılmış olması önemlidir¹⁵⁰ ve kanaatimizce müstakil bir disiplin hüviyeti kazanıp geliştirilerek devam ettirilmelidir. Konu ile ilgili bazı ayetleri şöyle sıralamak mümkündür:

“Onlardan önce de eşya ve görünüş bakımından daha güzel olan nice nesiller helâk ettik.”¹⁵¹; “Yeryüzünde dolaşıp, kendilerinden daha çok, daha kuvvetli, yeryüzünde bıraktıkları eserler daha sağlam olan öncekilerin akıbetlerinin nasıl olduğunu görmezler mi? Kazandıkları onlara bir fayda vermemiştir.”¹⁵²; “Sizden önce nice (milletler hakkında) ilâhî kanunlar gelip geçmiştir. Onun için, yeryüzünde gezin dolaşın da (Allah'ın âyetlerini) yalan sayanların âkabeti ne olmuş, görün!”¹⁵³

Ayetlerin kevnî ilimlere delalet etmesi: Tarihte din-bilim ilişkisi her zaman netameli bir konu olmuştur. Ortaçağda kilise-bilim adamları arasındaki gerilim önce din ile bilim arasında bir çatışmaya sonra karşıtlığa neden oldu. Batı'da kilisenin baskısından kurtulan bilim, oldukça büyük ilerleme kat etti. Bu ilerleme, kilisenin bilime engel olduğu düşünce-sini teyit etmiş oldu. Bundan sonra Batı'daki bu tecrübenin aynısının İslâm-ilim ilişkisine

¹⁴⁹ Bahattin Dartma, “Kur'an Işığında Arkeoloji”, *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, 98, sayı: 10, 11, 12, 119-120.

¹⁵⁰ Bahattin Dartma, *Kur'an ve Arkeoloji*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2005.

¹⁵¹ Meryem, 19/74.

¹⁵² Mü'min, 40/82.

¹⁵³ Âl-i İmrân, 3/137.

taşınması yönünde bazı seküler yaklaşımlar ortaya çıkmaya başladı. Oysa bu kıyas hem referans hem de gerçeklik açısından doğru değildir. Zira Kur'an ile ilim arasında bir çatışmadan söz edilemeyeceği gibi tarihin herhangi bir döneminde –bazı tikel örnekleri istisna edersek- Ortaçağ Batı'sında olduğu şekliyle dinin ilmin gelişimine engel olduğu fikriyatı, gerilimi veya çatışması Müslüman kamuoyunda hakim bir dünya görüşü olmamıştır. Müslüman dünyada son dönemlerde Batı aleminde gelişim kaydeden sosyal ve tabii ilimlerin İslâmî bir nitelik kazanmasına ve İslâmî bilginin inşa edilmesine yönelik çalışmalar artmaktadır. Öte taraftan Kur'an'ı anlama çabasında diğer beşerî ve kevnî disiplinlerden ne kadar çok istifade edilirse bazı ayetlerin anlaşılması da o kadar kolay hale gelecektir. Konunun çok geniş uzantıları olduğundan burada bazı ilimlere dair belirli ayetlere yer verilmekle iktifa edilecektir:

Kur'an insanın yaratılış serüveninden bahsetmektedir. Allah insanı çeşitli merhaleler halinde,¹⁵⁴ en güzel bir şekilde¹⁵⁵ kan pıhtısından yaratmış¹⁵⁶ ve ona şekil vermiştir.¹⁵⁷ Bu ayetlere fizyoloji, anatomi ve embriyoloji mütehasıslarının perspektifi ile de bakılmalıdır.

Kur'an, kâinattaki hâdiselerin Allah'ın ilmi ile gerçekleştiğinden bahsetmektedir. Buna göre, Allah dane ve çekirdeği çatlatmış,¹⁵⁸ karanlığı yarıp sabahı çıkarmış, geceyi dinlenme vakti yapmış, güneşi ve ayı vakitleri tayin için bir hesap ölçüsü kalmış,¹⁵⁹ karanın ve denizin zifiri karanlığında yolumuzu bulalım diye yıldızları var etmiş,¹⁶⁰ gökten yağmur yağdırıp o yağmurla bitkileri tomurcuklandırmış, hurma tomurcuklarından salkımları, zeytin, nar ve bağ-bahçeleri yaratmıştır.¹⁶¹ Bu ayetleri konularına göre botanik, coğrafya ve kozmolojinin verileri ile de okumak farklı bakış açılarının ortaya çıkmasına kapı aralayacaktır.

Kur'an'da madenler, bitkiler, hayvanlar ve ziraatla alakalı ayetler bulunmaktadır. Alanın uzmanları tarafından bu ayetler tetkik edilmelidir. Bunlardan bazıları şöyledir:

“O gün gökyüzü, erimiş maden gibi olur.”¹⁶²; “Sizin için yeryüzünü döşeyen, yollar açan, gökten su indiren O'dur. Biz o su ile türlü türlü, çift çift bitkiler yetiştirdik.”¹⁶³; “Orada meyveler, salkımlı hurma ağaçları, kabuklu taneler, güzel kokulu otlar vardır.”¹⁶⁴; “Hayvanlardan yük taşıyanları ve tüyünden sergi yapılanları da (yaratın O'dur).”¹⁶⁵; “O, (senin yanından) ayrılınca yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeye çalışır. Allah ise bozgunculuğu sevmez.”¹⁶⁶

¹⁵⁴ Nûh, 71/14.

¹⁵⁵ Tîn, 95/4.

¹⁵⁶ Alak, 96/1-2.

¹⁵⁷ A'râf, 7/11.

¹⁵⁸ En'am, 6/95.

¹⁵⁹ En'am, 6/96.

¹⁶⁰ En'am, 6/97.

¹⁶¹ En'am, 6/99.

¹⁶² Meâric, 70/8.

¹⁶³ Tâhâ, 20/53.

¹⁶⁴ Rahmân, 55/11-12.

¹⁶⁵ En'am, 6/142.

¹⁶⁶ Bakara, 2/205.

Kur'an ile psikoloji arasında da ciddi bir irtibat bulunmaktadır.¹⁶⁷ Kur'an, çeşitli inanç gruplarının halet-i ruhiyelerinden, insanların zor ve kolay zamanlarındaki reflekslerinden, davranış biçimlerinden, bu davranışları tetikleyen saiklerden kimi zaman doğrudan kimi zaman da dolaylı olarak bahsetmiştir:

“İnsana bir zarar geldiği zaman, yan yatarak, oturarak veya ayakta durarak (o zararın giderilmesi için) bize dua eder; fakat biz ondan sıkıntısını kaldırdınca, sanki kendisine dokunan bir sıkıntıdan ötürü bize dua etmemiş gibi geçip gider. İşte böylece haddi aşanlara yapmakta oldukları şeyler güzel gösterildi.”¹⁶⁸; **“İnsan aceleci olarak yaratılmıştır.”**¹⁶⁹; **“İnsan ise Rabbi onu deneyip de kendisine ikramda bulunduğu, ona bol bol nimetler verdiği, ‘Rabbim bana ikram etti’ der. Onu imtihan edip rızkını daralttığı anda ise ‘Rabbim beni önemsemedi’ der.”**

Kur'an koruyucu hekimlik, beden ve elbise temizliği, temiz gıda ve dengeli beslenme gibi insan sağlığına ilişkin bazı hususlardan da bahsetmektedir:

“Ey iman edenler! Eğer siz ancak Allah’a kulluk ediyorsanız, size verdiğimiz rızıkların iyi ve temizlerinden yiye ve Allah’a şükredin.”¹⁷⁰; **“Yiye için fakat israf etmeyin.”**¹⁷¹; **“Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.”**¹⁷²

Ayetlerin dinî ilimlere işaret etmesi: Yukarıda ifade ettiğimiz gibi dinî ilimler ifadesi insana, topluma, canlılara, kâinata dair bütün müsbet ilimleri içine alan şemsiye bir kavramdır. Ancak bir vakıa olarak dinî ilimler ifadesi çoğunlukla tefsir, hadis, fıkıh, kelim, tasavvuf, Arap dili vb. branşlara tahsis edilmiştir. Murad-ı ilâhînin ne olduğuna yönelik İslâmî disiplinlerin nitelikli bir şekilde ta’lim ve tedris edilmesi de oldukça önemlidir. Dinî ilimler üzerine mesainin teksif edilmesine işaret eden ayetlerden biri şöyledir:

“Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde (dinî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaşta) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.”¹⁷³

Bu ayetten anlaşılmaktadır ki müminler sefere çıktıklarında hepsinin ikamet ettikleri yerde kalmaları doğru olmadığı gibi arkalarında kimseyi bırakmayacak şekilde top yekûn savaşa çıkmaları da isabetli değildir. Müminlerden bir taifenin arkada kalıp din üzerinde tafakkuh eylemeleri, dünyevî bir paye ve halka tahakküm amacı gütmeksizin inzar ve

¹⁶⁷ Geniş bilgi için bkz. Hayati Aydın, *Kur'an'da Psikolojik İkna (Özendirme ve Korkutma Temelli)*, Fecr Yayınları, Ankara, 2016; *Kur'an'da İnsan Psikolojisi (Olumsuz Ruh Halleri ve Davranışları Yönüyle)*, Fecr Yayınları, Ankara, 2018; Osman Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, çev. Hayati Aydın, Fecr Yayınları, Ankara, 2017; Şaban Karasakal, “Kur'an ve Psikoloji İlişkisi Üzerine”, *Turkish Studies*, vol: 8/12, 689.

¹⁶⁸ Yûnus, 10/12.

¹⁶⁹ Enbiyâ, 21/37.

¹⁷⁰ Bakara, 2/172.

¹⁷¹ A'râf, 7/31.

¹⁷² Bakara, 2/195.

¹⁷³ Tevbe, 9/122.

irşadda bulunmaları, dinî ilimleri tahsil için bir seferberlik halinde olmaları gerektiği anlaşılmaktadır. Bir başka ifade ile ilim ve hüccet ile yapılan cihad, seyf ile yapılan cihaddan aşağıda değildir.¹⁷⁴

4. Sahîh Çizgiden Sapma: Ulema Kavramının Daralması

Kur'an'da ilim kavramı, mutlak olarak zikredilmiştir. Buna göre bilgide bütünlüğü ifade eden ilim, dünyevî ilim-uhrevî ilim; akfî-nakfî ilim; maddî-manevî ilim gibi herhangi bir tasnife tutulmadan umumi bir anlamda kullanılmıştır. Tasnif hangi şekilde yapılırsa yapılsın, Kur'an'da ilmin götürdüğü amaç, iman ve tevhiddir. Buna göre ilim, sadece ilim olması yönüyle değil, vesile olduğu amaç itibarı ile değer kazanmaktadır.

İlimlerin tasnifi ve hiyerarşisi hakikat arayışında önemli olmakla birlikte parçacı bakış açısına kapı aralamış, her bilim kendi penceresinden varlığı tanımlamış ve böylece disiplinler arası irtibat ve koordinasyon zayıflamıştır. Bu durum, tarihi süreç içerisinde daha belirgin hale gelmiş, ulum-i diniye denilince ulum-i fenniye ve ulum-i akfîyye daire dışı kalmış, akla sadece temel İslâm bilimlerinin gelmesine yol açmıştır. Böylelikle ulema ifadesi, sadece tefsir, hadis, fıkıh, kelim gibi ilimler ile ilgilenen kişilere münhasır kalmış; tıp, astronomi, matematik, antropoloji, kozmografya gibi ilimlerle meşgul olanlar için ulema ifadesi yerine modern dönemde bilim adamı kavramının kullanılmasına sebebiyet vermiştir.

Din adamı ile bilim insanı profili ve algısı, 17. ve 18. asırlarda batıdaki ilmi gelişmelere paralel olarak ayrılmaya, hatta zıtlasmaya kadar varmıştır. Bu gelişmelerden etkilenen İslâm dünyasında ulema dinî ilimler sahasına, bilim insanı ise tabiat ve pozitif bilimlere indirgenmiş ve her iki sınıf arasında bilgi alış verışı ve uzlaşmacı tavır zedelenmiştir. Dolayısıyla her iki cenah arasında adı konulmamış bir taassup ve alan hakimiyeti sürecine zemin hazırlanmıştır. Bu durum mikro-makro düzeyde din algısını da etkilemiştir. Ulemanın dinî ilimler sahasına indirgenmiş olması, tenzîlî ayetler üzerine yoğunlaşılmasına ve kevnî ayetlerden ve bu ayetlerden ortaya çıkan tabiat ilimlerinden uzak durulmasına sebep olmuştur. Algısal düzeydeki bu anlayışa göre din, olgusal düzeyde kozmostan üretilen bilimler ile ilgilenmez. Böylece din ile kâinat; din ile varlık ve din ile estetik arasındaki diyalektik yeterli düzeyde kurulamamıştır. Binaenaleyh varlık âleminin temel sorularına cevap veren ve hayatın her yönüne dair bir anlam üretmesi gereken din, adeta belli bir alanla sınırlandırılmış böylece seküler bilim anlayışına da davetiye çıkarılmıştır.

Kur'an'da Allah'ın varlığına, birliğine, ilim ve kudretinin her şeyi kuşattığına, mikro seviyeden makro düzeye kadar varlık âlemindeki bütün unsurların onun iradesi ile olduğuna dair birçok ayet bulunmaktadır. Dolayısıyla Kur'an'daki kevnî ayetler, Allah'a ulaşan birer delil olma çerçevesinde zikredilmiştir.

Bu açıklamalardan sonra Kur'an'daki ulema ya da alimûn/alimîn ifadelerinin geçtiği bazı ayetlerden hareketle (Şuarâ 197; Ankebût 43; Rûm Sûresi 22, Fâtır 28) bu kelimelelerin hangi bağlamda kullanıldığını tespit etmeye çalışacağız.

¹⁷⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/475.

Şuara Sûresi 197. ayette ulema ifadesi daha çok dinî ilimler ve kitap bilgisine sahip Benî İsrail bilginlerine yönelik bir anlam çerçevesinde kullanılmıştır:

“Şüphesiz Kur’an Âlemlerin Rabbinin indirmesidir. Onu, senin kalbine uyarıcılardan olasın diye apaçık bir Arapça ile Rûhulemîn indirmiştir. Şüphesiz bu (Kur’an’ın indirileceği) öncekilerin kitaplarında da vardı. İsrailoğulları ulemasının onu bilmesi, onlar için bir âyet (delil) değil midir?”¹⁷⁵

Ankebût Sûresi 43. ayette *el-âlimûn* şeklinde çoğul formda zikredilmiştir. Bu ayetlerde Allah’tan başka şeylere inananların dünyası, dış etkilere karşı oldukça zayıf olan örümcek yuvasına benzetilmiştir. Sonraki ayetlerde bu misalleri ancak ilim sahibi insanların akledebileceği belirtilmiş devamında göklerin ve yerin belli bir amaç ve hikmet ile yaratıldığı ifade edilmiştir:

“Allah’tan başka dostlar edinenlerin durumu, kendine yuva yapan dişi örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksızı ise şüphesiz örümceğin yuvasıdır. Keşke bilselerdi. Doğrusu Allah, Kendini bırakıp da yalvardıkları şeyi bilir. O güçlüdür, Hakim’dir. Biz bu misalleri insanlara veriyoruz, onları ancak bilenler (el-âlimûn) akledebilir. Allah, gökleri ve yeri hak ve hikmete uygun olarak yaratmıştır. İşte bunda müminler için bir ibret (ayet) vardır.”¹⁷⁶

Rûm Sûresi 22. ayette de alim kelimesinin çoğul formlarından olan *el-âlimûn* ifadesi zikredilmiştir. Burada altı ayet peş peşe (وَمِنْ آيَاتِهِ) şeklinde başlayarak Allah’ın kevnî ayetleri tâdât edilmiştir. İlim sahipleri, tefekkür eden kavim, ibret ile dinleyen topluluk ve akleden toplum için bu ayetlerde birer ibret olduğu belirtilmiştir. Belirtmek gerekir ki ayet ifadesi, hem tenzîlî hem de tekvînî hâdiseler için kullanılmıştır. Rûm Sûresi’ndeki bu ayetlerin muhtevasını, insanların topraktan yaratıldığı, eşler arasında sevgi ve merhametin var edildiği, göklerin ve yerin yaratıldığı, dillerin ve renklerin farklı kılındığı, gecenin istirahat ve gündüzün çalışma vakti tayin edildiği, şimşegin çakıp gökten yağmuru indirdiği ve inen su ile yeri dirilttiği, göğün ve yerin O’nun izni ile kendi düzenlerinde durduğu ve insanların ölümden sonra dirilecekleri şeklinde sıralamak mümkündür. Ayetlerde ele alınan konular dikkatlice tetkik edilirse ilim sahiplerinin nazarlarının daha çok varlık âleminin unsurlarına çekildiği görülmüş olacaktır. Bu durum bizi ilim adamı profilinin kâinatı iyi incelemesi, bundan ibretler alması, bu unsurların her birisinin Allah’ın bir ayeti olduğu gerçeğini hatırlarda tutması gerektiği sonucuna götürmektedir:

“Sizi topraktan yaratması, O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Sonra bir de gördünüz ki siz beşer olmuş (çoğalıp) yayılıyorsunuz. Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır. Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve

¹⁷⁵ Şu’arâ, 26/192-197.

¹⁷⁶ Ankebût, 29/41-44.

renklerinin farklı olması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda bilenler (*el-alimîn*) için elbette ibretler vardır. Geceyin uyumanız ve gündüzün O'nun lütfundan istemeniz de O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda işiten bir toplum için ibretler vardır. Korku ve ümit kaynağı olarak şimşegi size göstermesi, gökten yağmur indirip onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesi, O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir toplum için elbette ibretler vardır. Emriyle göğün ve yerin (kendi düzenlerinde) durması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Sonra sizi yerden (kalkmaya) bir çağırdı mı, bir de bakarsınız ki (dirilmiş olarak) çıkıyorsunuz.”¹⁷⁷

Kur'an'daki ulema ifadesinin geçtiği yerlerden biri, Fâtır Sûresi'nin 28. ayetidir. Bu ayette varlık âlemi, insan ve hayvanlar gibi hayat sahibi olanla, bitki ve madenlerin merkezi dağlar gibi hayat sahibi olmayan delillerden bahsedilmiştir.¹⁷⁸ Bu ayet bağlamı ile birlikte değerlendirildiğinde şu hususlar göze çarpmaktadır: Allah gökten su indirmiş, bu su ile çeşitli ürünleri yaratmıştır. Dağlardaki yolların renkleri kimisi beyaz kimisi kırmızı olmak üzere farklı farklıdır. Aynı şekilde siyah renkli taşlar da var. Kâinattaki bu çeşitlilik vurgulandıktan sonra insan, canlı ve hayvanların da bu renk yelpazesine benzer şekilde yaratıldıkları zikredilmiş ve kulları içerisinde hakiki manada Allah'tan haşyet duyanların alimler (*el-ulemâ*) olduğu belirtilmiştir. Bu durumda alimler, evrendeki bu harmoniyi fark eden, evren ile insan, vahiy ile akıl arasındaki ilişkiyi kurabilen neticede gördükleri karşısında hayret edip Allah'a karşı derin bir saygı besleyen (haşyet) kişiler olarak tavsif edilmiştir. Çünkü haşyet, kendisine derin saygı duyulana yönelik bilgi ölçüsüne göredir. İlim ile uğraşan ve onu hayatının bir parçası haline getiren alim, başkalarına nazaran daha fazla bilgi sahibi olduğundan haşyet hali onda daha fazla görünür olacaktır. Buradan hareketle alimin abidden daha üstün olduğu sonucu da çıkarılabilir. Râzî de bu konuya işaret etmiş ve “*Sizin en üstün olanınız, Allah'a karşı en muttaki olanınızdır.*” ayetini zikrederek takvaya vurgu yapmış ve üstünlüğün amel miktarınca değil ilim miktarınca olduğuna işaret etmiştir.¹⁷⁹ Fâtır Sûresi 27. ve 28. ayetlerin mealleri şöyledir:

“Görmüyor musun ki, Allah gökten su indirdi. Biz onunla türlü türlü ürünler çıkardık. Dağlardan da beyaz, kırmızı, birbirinden farklı renklerde yollar var, simsiyah taşlar da var. İnsanlardan, hareket eden (diğer) canlılardan ve hayvanlardan yine böyle çeşitli renklerde olanlar vardır. Kulları içinden ancak âlim olanlar (*el-ulema*) Allah'a karşı derin saygı duyarlar. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.”¹⁸⁰

5. Kur'an'da Bilgi Ahlâkı

Bilgi, kendisi ile beraber sorumluluk da getirir. Elde edilen sahih bilginin bireysel ve toplumsal dönüşümü sağlaması, insani erdemlere ulaştırması ve beşerî müktesebata katkı

¹⁷⁷ Rûm, 30/22.

¹⁷⁸ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefââtihü'l-Gayb*, Darü İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1420, 26/236.

¹⁷⁹ Râzî, *Mefââtihü'l-Gayb*, 26/236.

¹⁸⁰ Fâtır, 35/27-28.

sunabilmesi, bilgiye sahip insanların istikametli durmaları ve ilmi ahlâka uygun davranmaları ile mümkün olur. İlmin çeşitli çıkarlara, basit dünyevî tutkulara ve kötülöklere alet edildiği bir ortamda bilginin sorumluluk ve ahlâkının hakkı ile ifa edildiği söylenemez. Özellikle ilmi müktesebata sahip alimlerdeki ufak sapma, toplumun diğer katmanlarına doğru yayıldıkça büyük fay hatlarının oluşumuna sebep olur. Alimler, toplum nezdinde yön belirleyici yıldızlar mesabesinde. İşaret ettikleri yön, sahih bilgiye uygun ise toplum salaha; değil ise fesada doğru bir yol tutabilir. Bu nedenle Kur'an'da çeşitli vesileler ile ele alınan ilim olgusunun yansıdığı noktalardan biri de bilginin hak, sorumluluk ve ahlâkının inşa edilmesi gerektiğidir. Bilgi ahlâkına dair aşağıda zikredilen ayetlerin bir kısmının Ehl-i Kitap ile alakalı olduğunu belirtmek gerekir. Bu ayetlerin Ehl-i Kitap ile ilgili olması, müminlerin bu ayetlerden ders çıkarmalarına mani değildir. Aksine bilgi ahlâkını inşa etmek için müminler Ehl-i Kitap'ın düştükleri hataları iyi bilmeli ve bu yanlışlardan uzak durmalıdır. Bu çerçevede dikkate alınması gereken noktalardan birisi, bilginin tahrifi ya da gizlenmesidir.

5.1. Bilginin Tahrifi ya da Gizlenmesi: Nitelikli Ayartma

Bilgiye sahip insanların ilim ahlâkına uygun davranmadığının göstergelerinden birisi, bilgiyi kasten saptırmaları ve gizlemeleridir. Bu tutum, ilim sahibi bazı insanlardan sadır olduğu için nitelikli ayartma olarak tanımlanabilir. Böyle bir davranışın kök sebepleri arasında bilgiye sanal müdahalede bulunma ve bilgiye tahakküm etme bulunmaktadır. Oysa bilginin esas alınıp ona göre hareket edilmesi, hükmedenin bilgi olması ve bilginin hakemliğine müracaat edilmesi gerekir. Bu yanlış tutuma işaret eden ayetlerden biri şöyledir:

“Hakkı batıl ile karıştırmayın ve bile bile hakkı gizlemeyin.”¹⁸¹

Bu ayet ile Allah'ın varlığına, birliğine, kudretine ve ilmine işaret eden delilleri bileerek teşviş etmek veya taammüden hakkı gizlemek nehy edilmiş olmaktadır. Ayette geçen lebs (لبس) ifadesi, bilgiyi çoğunlukla mana yönünden tahrif edip ihtilat oluşturmak anlamındadır.¹⁸² Vahyi işlerine geldiği gibi yorumlayıp hakkı gizleyenler yeri gelmiş “Biz ancak Rasule itaat ederiz, Ebubekir'e neden zekat verelim” deyip zekat vermeyi reddetmişler, yeri gelmiş “Allah'tan başka hüküm sahibi yoktur” diyerek Hz. Ali'yi katletmişlerdir. Bazıları da uzak te'viller ile bâtinî yorumlara dalarak tahrife yeltenmiş, daha başka fırkalar mezhebî aidiyet ve ideolojilerini önceleyip işlerine gelen ayetleri dillendirerek diğer ayetleri ketmedebilmişlerdir. Bu nedenle fukaha delil merkezli te'vîl esas almıştır. Kanıt olmadan yapılan yorumlar, kimilerine göre te'vîl değil sadece kelime oyunlardır.¹⁸³ Yine bilgi sahibi olduğu halde enfüsî ve âfâkî delillere bilerek ve isteyerek muhalefet edip yanlış bir yol tutulmaması da istenmiştir.¹⁸⁴ Bu sebeple insanları yaratan, yeri döşek, semayı bina eden, gökten suyu indirip bununla rızık olsun diye yerden meyveler bitirenin Allah

¹⁸¹ Bakara, 2/42.

¹⁸² Muhammed Tahir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Darü't-Tunusiyye, Tunus, 1984, 1/471.

¹⁸³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 1/471-472.

¹⁸⁴ Fahrüddîn er-Râzî, *Tefsîrû'l-Fahri'r-Râzî*, 2/111.

olduğu vurgulanmış, bütün bu nimetlerden sonra bilerek ve isteyerek Allah'a ortaklar ko-şulmaması emredilmiştir.¹⁸⁵ Zira saf bilgi, kişiyi doğruya iletirken; içerisine kişisel hırs, inat ve ideolojinin karıştığı bilgi ise yanlış sevk edecektir. Binaenaleyh, aleyhlerine de olsa ulemanın bilginin rağmına hareket etmemesi ve bunu gizlememesi gerekmektedir. Bakara Sûresi'ndeki bir ayette de ilmin saklanması nehyedilmiştir.¹⁸⁶ Başka ayetlerde de açık delilleri gizleyenlerin hem Allah'ın hem de lanet edicilerin lanetine uğrayacağı¹⁸⁷ ve ilim sahibi olan ile olmayanın bir tutulamayacağı¹⁸⁸ ifade edilmiştir.

5.2. Bilginin Amelî/Eylemsellik Boyutu

Bilgi ahlâkının yansıdığı parametrelerden birisi, bilginin hayat ile bağının kurulması, canlılığını devam ettirecek pratikler üretmesi, var olan bilgi doğrultusunda yanlışların tashih edilmesidir. Gerek zihni gerekse amelî düzeyde eylemsellik kazanmayan ve aksiyona vesile olmayan ilim, “bilgilenme” düzeyinden öteye geçemeyecektir. İlgili ayetlerden biri şöyledir:

“Kitabı okuyup durduğunuz halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Hala aklınızı başınıza almayacak mısınız?”¹⁸⁹

Ayet Ehl-i Kitab ile alakalı olmakla birlikte Müslümanlar için de önemli mesajlar içermektedir. Kişinin iyilik bilgisine sahip olmasına yani işin teorik boyutunu kavramış olmasına rağmen bilgiyi eyleme dönüştürmeme durumu eleştirilmekte ve aklı başında olan insanların öğrendikleri bilgiyle amel etmeleri gerektiği ifade edilmektedir. İnsanlara Allah'ın emir ve nehiyelerini söyleyerek nasihat edip kendisini ihmal edenler, çelişkiye düşerek akla uygun hareket etmezler. Zira kişinin bilgisel ve eylemsel düzeyde nefsine ihsanda bulunması, başkalarına ihsanda bulunmasından daha makuldür.¹⁹⁰

İlim ile amel arasında hem aynı harflerden oluşmasına binaen fonetik hem de de-ğer içerip içermediği bakımından anlamsal düzeyde bir bağlantı bulunmaktadır. Amel-siz ilim, yük ve mükellefiyeti; ilimsiz amel ise taklidi beraberinde getirir. Kimi alimler “o (Yakup) kendisine öğrettiğimizden dolayı bir bilgiye sahipti” (وَأَنَّهُ لَدُوْ عِلْمٍ لِّمَا عَلَّمْنَاهُ) (وإنه ل ذو عمل بما علمناه) ayetini “kendisine öğrettiğimizden dolayı bir amel sahibiydi” şeklinde anlamışlar ve âlimin ilmi ile amel eden kimse olduğunu “Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar” (أَنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ) ayetini¹⁹¹ delil getirerek vurgulamışlardır.¹⁹² Buna göre kulları arasında Allah'tan hakkı ile haşyet duyanlar, ilim tahsil eden ve bu ilimleri ile amel edenlerdir.

¹⁸⁵ Bakara, 2/21-22.

¹⁸⁶ Bakara, 2/174.

¹⁸⁷ Bakara, 2/159.

¹⁸⁸ Zümer, 39/9.

¹⁸⁹ Bakara, 2/44.

¹⁹⁰ Fahrüddin er-Râzî, *Tefsîrü'l-Fahri'r-Râzî*, 3/49.

¹⁹¹ Fâtur, 35/28.

¹⁹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/3083.

İlim-amel birlikteliğine dair zikredilebilecek hususlardan biri, yine Ehl-i Kitap alimleri ile ilgilidir. Tevrat bilgisine sahip olup ilâhî kitabın buyruklarına göre hareket etmeyen bazı Ehl-i Kitap alimleri, kitap yüklü merkeplere benzetilmiştir.¹⁹³ Buradan ilim sahibi olmanın tek başına yeterli kriter olmadığı, sahip olunan ilimin eyleme ve ahlâka dönüşmesi gerektiği anlaşılmış olmaktadır.

5.3. Bilgi Sahibi Olunmayan Şeyin Peşine Düşülmemesi

Bilgi sahibi olunmayan şeyin peşine düşülmemesi, yine belli bir ilim ve idrak sahibi olmaya bağlıdır. Bu sebeple kişinin bilgi sahibi olmadığı herhangi bir şeyin peşine düşmesi nehyedilerek bir taraftan araştırma, sorgulama ve doğru bilgiye teşvik edilmiş, diğer taraftan tahkik edilmeden ve gerekli araştırma süreçleri tamamlanmadan elde edilen bilginin sorumluluk doğuracağı belirtilmiştir. İlgili ayet şöyledir:

“Bilgi sahibi olmadığın şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül bunların hepsi ondan sorumludur.”¹⁹⁴

Bu ayet ile müşriklerin taklit sebebi ile tabi oldukları ilahîyat bilgileri eleştirilmiş, bilgiyi elde etme araçları olan kulak, göz ve gönüle işaret edilmiştir. Buradan hareketle Râzî, ilimlerin tasnifine dair bir çıkarımda bulunur ve ilmin ya duyu organları ya da akıl ile elde edilebileceğini vurguladıktan sonra kişinin sem’ ve basar yolu ile elde ettiği bilgiyi konuşup haber verebileceğini dolayısıyla mezkûr ayetin duyu organları yolu ile elde edilen ilimlere delalet ettiğini ifade etmektedir. Devamla ayette geçen “fuad” ifadesinin bedîhî ve kesbî olmak üzere ikiye ayrılan aklî ilimlere işaret ettiğini belirtmektedir.¹⁹⁵

Öte taraftan bu ayet, her bireyin toplumsal ve kültürel ön kabule göre değil yeniden kendini gerçekleştirerek ve bizatihi bilgiyi test ederek hakikati elde etme yolculuğuna koyulmasına da ışık tutmaktadır. Aynı şekilde hüccet ve delil merkezli konuşmanın önemli olduğu ve insanın bilgisi olmadığı şeyde ihticada bulunmaması,¹⁹⁶ Hz. Musa’nın doğruya (rüşd) ulaştırılan bilgiye tabi olmak istemesi,¹⁹⁷ Hz. Musa ve Hz. Harun’a istikametli davranmaları ve ilim sahibi olmayanların yolundan gitmemeleri,¹⁹⁸ ilim sahibi olmayanların hevalarına uyulmaması,¹⁹⁹ bilgisizce saptırılan kimselerin yüklerinin kendi sırtlarına bindirileceği,²⁰⁰ bilgi sahibi olunmayan bir konuda ısrarcı davranılmaması²⁰¹ gerektiği gibi hususlar da ayetlerde zikredilmiştir.

¹⁹³ Cum’a, 62/5.

¹⁹⁴ İsrâ, 17/36.

¹⁹⁵ Fahrüddîn er-Râzî, *Tefsîrü'l-Fahri’r-Râzî*, 20/339.

¹⁹⁶ Â-li İmrân, 3/66.

¹⁹⁷ Kehf, 18/66.

¹⁹⁸ Yûnus, 10/89.

¹⁹⁹ En’am, 6/119; Câsiye, 45/18.

²⁰⁰ Nahl, 16/25.

²⁰¹ Hûd, 11/46.

Bilinen bir husustur ki ilim olmayınca kişi şek ve zann ile hareket etmek durumunda kalır. Bunun bireyi aşan toplumsal bir boyut kazandığı hesaba katıldığında ise ilmin yön vermediği ve zann ile hareket edilen bir durum ortaya çıkar. Bu nedenle olsa gerek bazı ayetlerde bilgiden yoksun zanna ittiba edilmemesi gerektiği ifade edilmiştir.²⁰²

5.4. Bilginin Şımarıklık ve Kibre Sebep Olmaması

Kur'an'da bilgiyi elde etme vasıtalarının Allah tarafından verildiği, O'nun insana bilmediğini öğrettiği,²⁰³ insanın doğduğunda bilgi sahibi olmadan dünyaya geldiği,²⁰⁴ bu nedenle ilmin Allah tarafından verildiğinin bilinmesi gerektiği²⁰⁵ belirtilmiş ve elde edilen ilim ile kibre girilmemesinin önemi ortaya konulmuştur.²⁰⁶ Bu nedenle kişi ne kadar bilgi sahibi olursa olsun kendisinden daha alim olanların olduğunu bilmeli, mahviyetle davranmalı ve haddini aşmamalıdır.²⁰⁷

İnsanın yaratılış aşamalarını düşünerek mütevazı olması gerekmektedir. Zira kişi, varlığın bilgisine sahip oldukça bilmediği şeylerin ne kadar çok olduğunun farkına varır. Bu durum, kişiyi tevazu sahibi yapması gerekir. Öte taraftan ilmin maddi şeylere vesile kılınıp üzerinden menfaat devşirilmemesi ve şımarıklığa yol açmaması gerekir. Haddi zatında zihinsel ve ruhsal terbiye sürecini tamamlamamış kişilerde ilim, bir şımarıklığa, kibre ve üstünlük aracına dönüşebilir. Örneğin Karun'a anahtarlarının güçlü topluluklar tarafından ancak taşınabildiği hazineler verilmiş, kavmi bundan dolayı şımarımamasını istemiş o da bunları kendi ilmi ile elde ettiğini ifade edebilmiştir.²⁰⁸ Aynı şekilde ilim ifadesi zikredilmek suretiyle dünya hayatının bir oyun, eğlence, zinet, böhürlenme ve yarışan ibaret olduğu belirtilerek²⁰⁹ insanların arızî şeylere gönül bağlamaması, maddeye dalıp yaratılış amacından sapmaması ve şımarımaması gerektiği vurgulanmıştır.

5.5. Bilginin Ehline Tevdi Edilmesi

İlim çok geniş bir kavram olduğundan bir kişinin bütün sahalarda uzmanlaşması mümkün olamamaktadır. Aklî, naklî, kevnî ve dinî ilimlerin her birisinin zamanla oluşan bir tarihi, literatürü, tartışma alanları, metodolojisi ve kendine has bir yapısı bulunmaktadır. Bu nedenle ziraat, tıp, mühendislik, sosyal bilimler ve diğer alanlarda gittikçe mikro düzeyde uzmanlık alanları oluşmuştur. Kur'an'da ise her işin ehline tevdi edilmesi,²¹⁰ alanında uzman olan kişilere müracaatın yapılması gerektiği belirtilmiş ve buna işaret eden bazı ifadeler

²⁰² Nisâ, 4/157; Câsiye, 45/24; Necm, 53/28.

²⁰³ Bakara, 2/239.

²⁰⁴ Nahl, 16/78.

²⁰⁵ Bakara, 2/32.

²⁰⁶ Şûra, 42/18.

²⁰⁷ Yûsuf, 12/76.

²⁰⁸ Kasas, 28/78; Zümer, 39/49.

²⁰⁹ Hadîd, 57/20.

²¹⁰ Nisâ, 4/58.

kullanılmıştır. Ehlü'z-Zikir,²¹¹ Ütü'l-İlm,²¹² Ulü'l-İlm²¹³ terkipleri, ilim sahibi olan insanların böyle olmayanlara göre mümeyyiz vasıflarının bulunduğuna ve onlara danışılması gerektiğine delalet etmektedir.

5.6. Bilginin Cesarete Sebep Olması

Bilgiye sahip insan, cesaretlidir ya da olmalıdır. İlim, insanı yüceltir, özgüven sağlar, aksiyon ve üretimi netice verir. Kur'an'ın getirdiği bilgi bazı toplumsal ön kabulleri, akla aykırı olan birtakım inanışları reddetmiş ve yeni bir paradigma inşa etmiştir. Esasında bazı ön yargıların olduğu Mekke ve Medine toplumunda inen ayetler, bazı gruplar arasında ihtilafa da neden olmuştur. İnen ayetlere inanan ve doğru olduğunu savunanlar ile âbâ ve ecdatlarının dinlerini sorgulamadan kabul edenler arasında bir gerilim ve ihtilaf vuku bulmuş ve bu durum bazı ayetlerde de dile getirilmiştir.²¹⁴ Daha başka ayetlerde Hz. Peygamber'e verilen ilimden sonra muhatapları onunla bir mücadeleye giriştiklerinde bu mücadeleden kaçınmaması istenilmiştir.²¹⁵

Öte taraftan ilme sahip olan insanlar, ilmin hakkını eda etmek için çeşitli bedeller de ödemişlerdir. Tarihin çeşitli dönemlerinde savunduğu hakikat uğruna geri adım atmayıp işkence ve hapisane başta olmak üzere çeşitli şekillerde cezalandırılan birçok alim olmuştur. İlim adamlarındaki bu fedakârlığın en temel sebebi, ilmin cesaret ve metaneti beraberinde getirmesidir. İlimin hakkını eda etmeyen, hakikati söylemekten çekinen, kınayıcıların kınamasından korkan kişiler ise bu emaneti hakkı ile yüklenemezler.²¹⁶ Unutulmamalıdır ki ilim kendisine tabi olmayı ve yeri geldiğinde hak için mücadele etme şuurunu beraberinde taşımalıdır.

5.7. Bilginin Elde Edilmesinde Sünnetullah Riayet Edilmesi

Allah'ın koyduğu kanun anlamındaki sünnetullah, evrende tesadüfe yer olmadığını, cereyan eden hâdiselerin ilâhî irade ve ilim ile vuku bulduğunu, toplumların yükselmeleri veya çökmeleri gibi olayların, evrensel ilâhî yasalar çerçevesinde gerçekleştiğini ifade etmektedir.²¹⁷ Bilgiyi elde etmede de sünnetullah yani evrensel yasalara riayet etmek gerekmektedir. Zira bir toplum kendini değiştirmedikçe Allah onları değiştirmez.²¹⁸ Buna göre ilâhî yasalardan birisi insanların adım atmasıdır. Bilgiyi elde etmede de bu yasa geçerlidir. Bilgi edinme süreçlerini iyi bilen, duyu organlarını iyi kullanan, geçmişin mirasından

²¹¹ Nahl, 16/43; Enbiya, 21/7.

²¹² Hac, 22/54; Kasas, 28/80.

²¹³ Âl-i İmrân, 3/18; Nahl, 16/27.

²¹⁴ Âl-i İmrân, 3/19; Yûnus, 10/93; Şûra, 42/14.

²¹⁵ Âl-i İmrân, 3/61.

²¹⁶ Mâide, 5/120.

²¹⁷ Mehmet Ergün, "İslam Bilim Tarihini Sünnetullah Bağlamında Okumak", 3. Uluslararası Ahmed-i Hânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı "İslam Bilim ve Kültür Tarihçisi Olarak Prof. Dr. Fuat Sezgin", 2019, 606; İlyas Çelebi, "Sünnetullah", DİA, 38/159.

²¹⁸ Ra'd, 13/11.

istifade eden, aklî ameliyeleri vahyin ışığında işletebilen, dinî metinlerin dışsal açıklamaları üzerinde mesai sarf edenler, bilgiyi tahsil kanununa da riayet etmiş olurlar.

Öte taraftan birçok ayette insanların ihtiyar sahibi olduklarına işaret edilmiş, iyi şeylerin lehlerine kötü şeylerin de aleyhlerine olduğu beyan edilmiştir. Hakikate vasil olma yolunu gösteren ayetlerden biri insanın etrafındaki malumata kulak vermesi ve bunlardan en iyi olanına tabi olmasıdır:

“Sözü dinleyip de onun en güzeline uyanlar var ya, işte onlar Allah’ın hidayete erdirdiği kimselerdir. İşte onlar akıl sahiplerinin ta kendileridir.”²¹⁹

Burada bilgiyi elde etme kanununa da işaret eden bir ayeti vermekle iktifa edeceğiz. Necm Sûresi’ndeki ilgili ayet şöyledir: “*İnsan için ancak çalıştığı vardır.*”²²⁰ Dikkat edilirse ayette mümin-kâfir ayırımı yapılmaksızın kişiye ancak çalıştığına karşılığın verileceği belirtilmektedir. Ayetin devamında ise insanın ister dünya ister ukbaya ait olsun çabasının karşılığını göreceği ifade edilmiştir.²²¹ Zira ilâhî yasalar inanan ve inanmayan herkes için geçerlidir. Adetullahı uygun hareket edip okuyan, çalışan, düşünen ve üretmek için olanca azmini ortaya koyan insanlar pek tabii olarak bilgide ileride olacaklardır. Bilgi, ancak gayret ve disiplinize olmuş bir çalışma ahlâkı ile husule gelir. Bu nedenle ilimde muvaffakiyet, mucize beklemek ile değil, ilâhî evrensel kanunlara uygun hareket etmeye bağlıdır. Müslüman olma vasfına güvenip bilgiyi elde etmek için yeteri kadar gayret sarf etmemek, bu ilâhî kanuna muhalefet etmek anlamına gelecek ve hüsrana ve neticelenecektir. İlmi elde etmek için vesileleri takip etmenin yanı sıra “*Ya Rab ilmimi arttır.*”²²² şeklindeki sözlü ve fiili dua da ihmal edilmemelidir.

5.8. Bilginin Sorumluluk Yükleme

İlim adına öğrenilen şeyler beraberinde bir takım sorumluluklar da getirir. Bu sorumluluklardan bir tanesi, ilmi hakikate uygun davranmak ve ona muhalefet etmemektir. Çünkü her bilinmeyen yeni bir şeyin öğrenilmesi ile bir taraftan bilgi seviyesi artacak diğer taraftan o bilgiye sahip olmayan insanlar ile bir fark oluşacaktır. Hz. Peygamber ile Ehl-i Kitap arasındaki ilişkinin resmedildiği bir ayetin devamında Hz. Peygamber’e (sav) hitaben “*Sana ilim geldikten sonra onların hevalarına uyacak olursan hiç şüphesiz sen de zalimlerden olursun.*”²²³ şeklinde buyrulmuştur. Ayetteki ilmin Hz. Peygamber’e verilen delil, ayet ve mucizeler olduğu ifade edilmiştir.²²⁴ Ayetin tefsiri sadedinde Elmalılı Hamdi Yazır da şunları kaydetmiştir: “Vallahi sen bu Yehûd ve Nasaranın hakka muhalif bâtil üzere gittikleri hakkında sana gelen bu ilimden sonra farz-ı muhal olarak onların hevalarına, emr-i hakka muhalif olan keyiflerine, arzularına uyacak olursan bu takdirde

²¹⁹ Zümer, 39/18.

²²⁰ Necm, 53/39.

²²¹ Necm, 53/40.

²²² Tâhâ, 20/14.

²²³ Bakara, 2/145.

²²⁴ Fahrüddîn er-Râzî, *Tefsîrü'l-Fahri'r-Râzî*, 4/110.

şunu muhakkak bil ki sen de behemehal zalimler guruhundan olursun ve o zaman ahd-i ilâhîye nail olamaz, nâsa imam olup ümmet teşkil edemezsin. Binaenaleyh senin onlara ittiban hükm-i ilâhî ile muhaldir.”²²⁵

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber'e verilen ilim, ona bir sorumluluk yüklemiş, bu sorumluluğa göre hareket edilmesi emredilmiştir. Müminler için de bu ayetten alınması gereken mesajlar bulunmaktadır. Ayetten anlaşıldığı üzere ilim sahibi olduktan sonra ilme muğayir davranmak ve muhatapların heva, tutku, arzu ve ihtiraslarına tabi olmak zulmü netice vermektedir. Öyleyse ilim sahibi olmanın sorumluluğu ile hareket edilmeli, ilmin emanet yüklediği unutulmamalı, sebep ne olursa olsun ilmi yüksekte tutmalı, dünyevî ihtiraslara alet edilip az bir paha karşılığında satılmamalıdır.

5.9. Bilginin Kötüye Kullanılmaması

İlim kişinin kendisine, etrafındakilerine ve evrene zarar verici bir nitelik arz etmemelidir. İlimin oluşabilmesi için yapılması icap eden deneysel faaliyetler ve diğer süreçler bir bahs-i diğerdir ve bu başlık ile ilintilendirilmemelidir. Kur'an'da ilmin iyi ve kötü ilim olmak üzere iki kategoride ele alındığını ifade etmek mümkündür. Örneğin insanların kendilerine fayda vermeyip zarar veren bilgiye tabi olabildikleri,²²⁶ şeytanların insanlara sihri öğrettiği,²²⁷ sihirbazların da sihirlerini belli bir bilgi ile gösterdikleri²²⁸ belirtilmiş dolayısıyla ilmin kötü niyetle ve insanlara fayda vermeyen bir amaçla kullanılabilirdiği ifade edilmiştir. Bu nedenle insana ve insanlığa zarar veren ve insanları hak yolundan alıkoyup dalalet yoluna sevk eden bilgiden sakınmak gerekmektedir.

Sonuç

Kur'an-ı Kerim'de ilim kelimesi ve türevlerinin zikredildiği birçok ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerde ilmin önemi, sahih bilgiye ulaşma araçları, ilim adamının diğerlerinden üstün olduğu gibi konular yer almaktadır. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de cehalet ve uzantıları reddedilmiş, akli ve ruhî imkânlarını kullanmayıp taklide yeltenenler eleştirilmiştir.

Kur'an'da zikredilen hâdiseler ve kevnî olgular, Allah'ın varlığına ve birliğine işaret eden birer ayet olarak resmedilmiştir. Çünkü Kur'an'ın en temel amacı, insanları karanlıklardan hakkın aydınlık ışığına çıkarmak ve onlara hidayet yollarını göstermektir. Kur'an ilmi, fikri, zikri, araştırmayı destekler; kevnî ayetleri Allah'ın varlığını tanımaya basamak kılar. Kur'an baştan sona bir bilimler kitabı olarak nitelendirilemez. Bu nedenle spesifik bilimsel hâdiseleri ayırtılandırmaz ama ilim ve çalışma ahlâkına dair temel ilkelerden bahseder. İlmî geliştirmek üzere tefekkür, taakkul, tezekkür, tefakkuh etmelerini tavsiye hatta emreder. Hiç şüphesiz Kur'an bir bilgi perspektifi ortaya koyar. Bu nedenle istikrar

²²⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, haz. Asım Cüneyt Köksal ve Murat Kaya, Türkiye Yazma Eseler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2021, 1/621.

²²⁶ Bakara, 2/102.

²²⁷ Bakara, 2/102.

²²⁸ A'râf, 7/112.

bulmuş ilim ile Kur'an arasında hakikatte bir çatışmadan söz edilemez. Ortada bir çatışma söz konusu ise bu ya vahyin doğru anlaşılmasından, ya akli ve istidlali süreçlerdeki bir aksamadan ya da ilmi verinin henüz olgusal düzeyde kemale ermemiş olmasından kaynaklıdır. Günümüz Müslümanlarının ilme bakışlarında bazı eksiklikler ve eleştirilmesi gereken noktalar bulunmaktadır. Ancak Müslümanların hali hazırdaki durumlarına bakarak Kur'an'ın ilmi desteklemediğini iddia etmek, sathi bir anlayıştır ve doğru değildir.

Kur'an'daki ilim olgusunu her şeyi kuşatan ilm-i ilâhî, Allah'ın kulları arasından seçtiği kişilere bahsettiği vebî ilim ve insanların gayretleri ile husule gelen beşerî/mükteseb ilim şeklinde üç kategoride değerlendirmek mümkündür. Beşerî/mükteseb ilim konusu üzerinde ayrıca durmak önem arz etmektedir. Kur'an-ı Kerîm'de tenzîlî ayetlerden tekvînî ayetlere, enfûsî daireden afakî daireye kadar geniş bir yelpazede ele alınan ilim kavramının toplumsal algılayış düzeyinde bir daralmanın meydana geldiğini saptamak mümkündür. Bu daralma, kevnî ilimleri dışarıda tutmak, önemsememek ya da imkân oluşturmamak gibi dışı vurumlarla dinî ilimleri önceleyen bir yaklaşıma neden olmuştur. Oysa tabiat ilimlerinin kaynağı olan kâinat üzerinde araştırma yapmak, kümülatif bilgi ve tecrübeden istifade ederek var olan disiplinlere dinamizm kazandırmak, mikro disiplinler ihdas etmek böylece tenzîlî ayetler ile tekvînî ayetler arasında bağlantılar kurmak dinî ilimler dairesinin dışında değerlendirilemez.

Kur'an metni merkezli sarf-nahiv, belagat, tefsir, hadis, kelim, tasavvuf, kıraat gibi ilimlerin yanı sıra Kur'an metninin işaret edip desteklediği astronomi, tıp, coğrafya, tarih, antropoloji gibi birçok ilim, Müslümanlar tarafından geliştirilmiştir. Bu tecrübe ve motivasyonun temel faktörlerinden bazıları, ilim kavramına geniş bir perspektiften yaklaşmak, bilgi kümeleri arasında irtibat kurmak, tenzîlî ayetler ile tekvînî ayetlerin arasını cem' etmek ve birini hakikatte diğerine muhalif görmemektir. Bu anlayış, Müslümanların kendi eliyle ürettikleri çalışmalarla sınırlı kalmamış, diğer medeniyet havzalarında teşekkül eden ve beşeriyetin ortak müktesebatı sayılabilecek yabancı din ve milletlerdeki ilimleri tercüme edip almalarına ve geliştirmelerine de kapı aralamıştır. Geliştirilen bu ilimler Müslümanların ilerlemelerine, dünya tarihine yön vermelerine etki etmiş, başta Avrupa olmak üzere birçok coğrafya da bundan nasibini almıştır. Hatta denilebilir ki Avrupa'nın karanlık orta çağdan kurtulması ve Rönesans'ın ilan edilmesinde Müslüman dünyanın ürettiği bilginin payı azımsanmayacak düzeydedir.

Kur'an'da bilgi ahlâkının inşa edilmesine, bu bilginin nerede ve nasıl kullanılacağına yönelik de birçok ayet bulunmaktadır. Her şeyden önce ilim ahlâkı bilginin tersine dezenforme edilmemesini, saptırılmamasını ve gizlenmemesini gerektirir. Bilgi salt malumat düzeyinde kalmamalı bireye, topluma ve kâinata yansımaları olmalı, eylemselleştirilmeli ve hayati kılınmalıdır. Kur'an'da bilgi ahlâkı ile ilgili parametrelerden biri de bilginin araştırılması, sorgulanması ve tahkik edilmesidir. Bilgi şımarıklığa, kibire ve kötü amaçlara neden olmamalı, hırs, şöhret, madde ve tutkuya alet edilmemelidir. Bilgiyi elde etme çabasında olan kişi, Allah'ın var ettiği yasalara uygun hareket etmeli ve mucize beklememelidir. Nihayetinde Kur'an'ın çerçevesini çizdiği bilgi ahlâkına sahip ve onu inşa etme çabasında olan kişi akıl, mantık, kıyas ve burhan gibi enstrümanları iyi kullanabilmeli

ve cesaretli olmalıdır. Binaenaleyh Kur'an'daki ilim kavramının iyi tetkik edilip günümüze açılımları üzerinde yeniden düşünmek ve bu çerçevede yeni bir paradigma inşa etmek gerekmektedir.

Kaynakça

Kur'ân-ı Kerîm.

Açıkgenç Alpaslan, *Bilgi Felsefesi*, İnsan Yayınları, 2011.

Alkan Ahmet Turan, *İslam'da Bilim Tarihi*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya, 2012.

Altın Mehmet, *Esmâ-i Hüsnanın Semantik Tahlili ve Geçtiği Ayetlerle İlgisi*, Van YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), 2015.

Atay Hüseyin, "Bazı İslâm Filozof ve Düşünürlerine Göre İlimlerin Sayımı ve Tasnifi", *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi [Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi]*, 1980, sayı: 4.

Aydın Hayati, *Kur'an'da Psikolojik İkna (Özendirme ve Korkutma Temelli)*, Fecr Yayınları, Ankara, 2016.

Aydın Hayati, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi (Olumsuz Ruh Halleri ve Davranışları Yönüyle)*, Fecr Yayınları, Ankara, 2018.

Bayraktar Mehmet, *İslam Bilim Adamları*, İnkılab Yayınları, İstanbul, 2012

el-Beğavî Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesud, *Me'âlimü't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'an*, thk. Abdurrezzak el-Mehdi, Darü İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1420.

Brockelmann Carl, *GAL*, Brill, Leiden, 1943.

el-Cürcânî Seyyid Şerîf, *Mu'cemü't-Ta'rîfât*, thk. Muhammed Siddik el-Minşâvî, Darü'l-Fedîleh, Kahire, tsz.

Çelebi İlyas, "Sünnetullah", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010.

Darimî Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *Sünen*, Çağrı yay. İstanbul 1992.

Dartma Bahattin, "Kur'an Işığında Arkeoloji", *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, 98, sayı: 10, 11, 12.

Dartma Bahattin, *Kur'an ve Arkeoloji*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2005.

Demir Şehmus, *Kur'an'ın Temel Hedefi*, Fecr yay., Ankara 2013.

Demirci Mustafa, *Beytü'l-Hikme*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2016.

Düzgün Şaban Ali, "Kur'an Terimlerinin Semantik Çok Katmanlılığı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59/1, 2018.

Ebu's-Suûd Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Darü İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut.

Ergün Mehmet, "İslam Bilim Tarihini Sünnetullah Bağlamında Okumak", 3. *Uluslararası Ahmed-i Hânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı "İslam Bilim ve Kültür Tarihçisi Olarak Prof. Dr. Fuat Sezgin"*, 2019.

el-Fârâbî Ebû Nasr, *İhsâü'l-ULûm*, nşr: Osman Muhammed Emin, Matbaatü's-Saadet, Mısır, 1931.

Görmez Mehmet, *Hadis İliminin Temel Meseleleri*, Otto Yayınları, Ankara, 2014.

Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

- el-İsfahânî Râğıb, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut tsz.
- İbn Âşûr Muhammed Tahir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Darü't-Tunusiyye, Tunus, 1984, 1/471.
- İbn Düreyd Muhammed b. Hasan, *Cemheretü'l-Lüga*, thk. Remzi Münir, Darü'l-İlm, Beyrut, 1987.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *Müsned*, I-VI, Çağrı yay. İstanbul 1992.
- İbn Kesîr İsmâîl, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed, Daru Tibe, 1999.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Darü'l-Maarif, Kahire, tsz.
- Karasakal Şaban, "Kur'an ve Psikoloji İlişkisi Üzerine", *Turkish Studies*, vol: 8/12.
- el-Kurtubî Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Darü'l-Kütübi'l-Misriyye, Kahire, 1964.
- Kutluer İlhan, *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- Muhammed Reşîd b. Ali Rıdâ, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-Hakîm (Tefsîrû'l-Menâr)*, el-Heyetü'l-Misriyye, 1990.
- Müslim Ebu'l-Huseyn b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Necati Osman, *Kur'an ve Psikoloji*, çev. Hayati Aydın, Fecr Yayınları, Ankara, 2017.
- Râğıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvan Adnan Davudi, Darü'l-Kalem, Dimaşk, 2009.
- er-Râzî Fahrüddîn, *Tefsîrû'l-Fahri'r-Râzî*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1981.
- er-Râzî Fahrüddîn, *Mefâtihü'l-Gayb*, Darü İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1420.
- al-Rawashdeh Ziyad, *Kur'an'da İlim Kavramı Semantik Analiz*, Ravza Yayınları, İstanbul, 2018.
- Sezgin Fuat, *GAS*, Brill, Leiden, 1967.
- eş-Şevkânî Muhammed b. Ali, *Fethü'l-Kadîr*, Daru İbn Kesir, Dimaşk, 1414.
- Şeriatî Ali, *İslam Bilim I*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1992.
- et-Taberî Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiü'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Darü't-Terbiye, Mekke, tsz.
- et-Taberî Muhammed b. Cerîr, *Câmiü'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'an*, thk. Ahmet Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risale, 2000.
- Temel Ahmet Vefa, "Arap Dili ve Kur'an-ı Kerîm Bağlamında "Akıl" Kavramının Analizi", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, cilt: V, sayı: 10.
- Yavuz Yusuf Şevki, "Vahiy", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012.
- Yavuz Yusuf Şevki - Çetin Abdurrahman, "Âyet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991.
- Yazır Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, haz. Asım Cüneyt Köksal ve Murat Kaya, Türkiye Yazma Eseler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2021.
- ez-Zemaşşerî Mahmud b. Ömer b. Ahmed, *Esâsü'l-Belağâ*, thk. Muhammed Bâsil, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.